

Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Anabilim Dalı

BAŞKURTÇADA GEÇMİŞ ZAMAN KATEGORİSİ

Adile Nihan DUMAN

Yüksek Lisans Tezi

Ankara, 2024

BAŞKURTÇADA GEÇMİŞ ZAMAN KATEGORİSİ

Adile Nihan DUMAN

Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Anabilim Dalı

Yüksek Lisans Tezi

Ankara, 2024

KABUL VE ONAY

Adile Nihan DUMAN tarafından hazırlanan ‘‘Başkurtçada Geçmiş Zaman Kategorisi’’ başlıklı bu alışma, [Savunma Sınavı Tarihi] tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda başarılı bulunarak jürimiz tarafından Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

[Unvanı, Adı ve Soyadı] (Başkan)

[Unvanı, Adı ve Soyadı] (Danışman)

[Unvanı, Adı ve Soyadı] (Üye)

[Unvanı, Adı ve Soyadı] (Üye)

[Unvanı, Adı ve Soyadı] (Üye)

Bu tez çalışmasında Sayın (Unvanı, Adı ve Soyadı) Ortak Danışman olarak görev almıştır.

Yukarıdaki imzaların adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylıyorum.

Prof. Dr. Uğur ÖMÜRGÖNÜLŐEN
Enstitü Müdürü

YAYIMLAMA VE FİKRİ MÜLKİYET HAKLARI BEYANI

Enstitü tarafından onaylanan lisansüstü tezin tamamını veya herhangi bir kısmını, basılı (kağıt) ve elektronik formatta arşivleme ve aşağıda verilen koşullarla kullanıma açma iznini Hacettepe Üniversitesine verdiğimi bildiririm. Bu izinle Üniversiteye verilen kullanım hakları dışındaki tüm fikri mülkiyet haklarım bende kalacak, tezin tamamının ya da bir bölümünün gelecekteki çalışmalarda (makale, kitap, lisans ve patent vb.) kullanım hakları bana ait olacaktır.

Tezin kendi orijinal çalışmam olduğunu, başkalarının haklarını ihlal etmediğimi ve tezin tek yetkili sahibi olduğumu beyan ve taahhüt ederim. Tezimde yer alan telif hakkı bulunan ve sahiplerinden yazılı izin alınarak kullanılması zorunlu metinleri yazılı izin alınarak kullandığımı ve istenildiğinde suretlerini Üniversiteye teslim etmeyi taahhüt ederim.

Yükseköğretim Kurulu tarafından yayınlanan “**Lisansüstü Tezlerin Elektronik Ortamda Toplanması, Düzenlenmesi ve Erişime Açılmasına İlişkin Yönerge**” kapsamında tezim aşağıda belirtilen koşullar haricince YÖK Ulusal Tez Merkezi / H.Ü. Kütüphaneleri Açık Erişim Sisteminde erişime açılır.

- Enstitü / Fakülte yönetim kurulu kararı ile tezin erişime açılması mezuniyet tarihimden itibaren 2 yıl ertelenmiştir. ⁽¹⁾
- Enstitü / Fakülte yönetim kurulunun gerekçeli kararı ile tezin erişime açılması mezuniyet tarihimden itibaren ay ertelenmiştir. ⁽²⁾
- Tezimle ilgili gizlilik kararı verilmiştir. ⁽³⁾

...../...../.....

[İmza]

Adile Nihan DUMAN

¹“*Lisansüstü Tezlerin Elektronik Ortamda Toplanması, Düzenlenmesi ve Erişime Açılmasına İlişkin Yönerge*”

(1) *Madde 6. 1. Lisansüstü teze ilgili patent başvurusu yapılması veya patent alma sürecinin devam etmesi durumunda, tez danışmanının önerisi ve enstitü anabilim dalının uygun görüşü üzerine enstitü veya fakülte yönetim kurulu iki yıl süre ile tezin erişime açılmasının ertelenmesine karar verebilir.*

(2) *Madde 6. 2. Yeni teknik, materyal ve metotların kullanıldığı, henüz makaleye dönüşmemiş veya patent gibi yöntemlerle korunmamış ve internette paylaşılması durumunda 3. şahıslara veya kurumlara haksız kazanç imkanı oluşturabilecek bilgi ve bulguları içeren tezler hakkında tez danışmanının önerisi ve enstitü anabilim dalının uygun görüşü üzerine enstitü veya fakülte yönetim kurulunun gerekçeli kararı ile altı ayı aşmamak üzere tezin erişime açılması engellenebilir.*

(3) *Madde 7. 1. Ulusal çıkarları veya güvenliği ilgilendiren, emniyet, istihbarat, savunma ve güvenlik, sağlık vb. konulara ilişkin lisansüstü tezlerle ilgili gizlilik kararı, tezin yapıldığı kurum tarafından verilir *. Kurum ve kuruluşlarla yapılan işbirliği protokolü çerçevesinde hazırlanan lisansüstü tezlere ilişkin gizlilik kararı ise, ilgili kurum ve kuruluşun önerisi ile enstitü veya fakültenin uygun görüşü üzerine üniversite yönetim kurulu tarafından verilir. Gizlilik kararı verilen tezler Yükseköğretim Kuruluna bildirilir.*

Madde 7.2. Gizlilik kararı verilen tezler gizlilik süresince enstitü veya fakülte tarafından gizlilik kuralları çerçevesinde muhafaza edilir, gizlilik kararının kaldırılması halinde Tez Otomasyon Sistemine yüklenir.

** Tez danışmanının önerisi ve enstitü anabilim dalının uygun görüşü üzerine enstitü veya fakülte yönetim kurulu tarafından karar verilir.*

ETİK BEYAN

Bu çalışmadaki bütün bilgi ve belgeleri akademik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi, görsel, işitsel ve yazılı tüm bilgi ve sonuçları bilimsel ahlak kurallarına uygun olarak sunduğumu, kullandığım verilerde herhangi bir tahrifat yapmadığımı, yararlandığım kaynaklara bilimsel normlara uygun olarak atıfta bulunduğumu, tezimin kaynak gösterilen durumlar dışında özgün olduğunu, **Prof. Dr. İbrahim Ahmet AYDEMİR** danışmanlığında tarafımdan üretildiğini ve Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Yazım Yönergesine göre yazıldığını beyan ederim.

[İmza]

Adile Nihan DUMAN

TEŞEKKÜR

Tez çalışmam boyunca her konuda bana ışık tutan, sabırla sorularımı yanıtlayan ve desteklerini hiçbir zaman esirgemeyen sayın danışmanım Prof. Dr. İbrahim Ahmet Aydemir'e sonsuz teşekkürler.

Lisans sürecimden bu yana eşsiz katkıları olan sayın hocalarım; Prof. Dr. Nurettin Demir'e, Prof. Dr. Emine Yılmaz'a, Prof. Dr. Mevlüt Erdem'e, Prof. Dr. Sema Aslan Demir'e, Doç. Dr. Koray Üstün'e, Doç. Dr. Nurtaç Ergün Atbaşı'na, Doç. Dr. Serdar Odacı'ya, Dr. Öğr. Üyesi Hasan Güzel'e, Dr. Öğr. Üyesi Hasan Hayırsever'e ve Arş. Gör. Emre Çetinkaya'ya çok teşekkür ederim.

Bu süreçte öncelikle aileme, tez çalışmamın son okumasını yapıp düzenlemelerimde yardımcı olan ve bana her zaman güç veren yol arkadaşım Deniz Ece'ye, akademik katkılarıyla destek veren ve süreci keyifli hale getiren değerli arkadaşım Dilara Dolkun'a ve lisans öğrenimimden bugüne kadar varlığını her zaman yakından hissettiğim, yardımlarını hiç esirgemeyen biricik dostum Ebru Fayık'a teşekkür ederim.

Bu çalışmayı gerçekleştirmemde bana maddi katkı sağlayan bursiyeri olduğum Türk Dil Kurumuna teşekkür ederim.

ÖZET

DUMAN, Nihan Adile. *Başkurtçada Geçmiş Zaman Kategorisi*, Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2024.

Bu çalışmanın konusu Başkurtçada bulunan basit ve birleşik yapılı geçmiş zaman işaretleyicilerinin (-NĚ, -GAn, -A/-y inĚ) zaman ve görünüş işlevleridir. Başkurtçada geçmiş zaman işaretleyicilerinin hem görünüş ve hem de zaman işlevleri bulunduğundan yalnızca zamansal işlevlerinin değil, görünüş işlevlerinin de incelenmesi önem taşır.

Çalışmamızda Başkurtçada geçmiş zaman işaretleyicilerinin temel cümlelerdeki zaman ve görünüş işlevleri ortaya konulmuş ve bu kategori temelinde Başkurtça ile Türkiye Türkçesiyle arasındaki biçimsel ve işlevsel farklılıkların betimlenmesi amaçlanmıştır. Bu karşılaştırmada Lars Johanson'un görünüş-zaman (Aspektotempus) modeli esas alınmıştır.

Tez çalışmasının ilk bölümünde konu ve kapsam, amaç, yöntem ve sınırlılıklar ele alınmıştır. İkinci bölümde Başkurtlar ve Başkurtça üzerine genel bilgilere, üçüncü bölümde ise görünüş ve zaman kavramlarına ilişkin teorik bilgiler ele alınırken dördüncü bölümde Başkurtçada geçmiş zaman işaretleyicileri biçimsel ve işlevsel açıdan örneklerle ele alınmıştır.

Anahtar Sözcükler: Başkurtça, Geçmiş Zaman Kategorisi, Görünüş, Türkiye Türkçesi.

ABSTRACT

DUMAN, Nihan Adile. *Past Tense in Bashkir*, Master Thesis, Ankara, 2024.

The subject of this study is the time and appearance functions of the simple and unified past tense markers found in Bashkir (-NĚ, -GAn, -A/-y inĚ). Since the past tense markers in Bashkir have both appearance and time functions, it is important to determine not only their temporal functions, but also their appearance functions.

Turkish in our study, the functions of Decrement and appearance of past tense markers in Bashkir in basic sentences were revealed and it was aimed to describe the typological and functional differences between Bashkir and Turkish Turkish on the basis of this category. In this comparison, Lars Johanson's appearance-time (aspectotempus) model is based.

In the first part of the thesis, the subject and scope, purpose, methods and limitations are discussed. In the second part, general information about Bashkirs and Bashkir is discussed, in the third part, theoretical information about the concepts of appearance and time is discussed, while in the fourth part, past tense markers in Bashkir are discussed with examples from a formal and functional point of view.

Keywords: Bashkir, Past Tense Category, Aspect, Türkiye Turkish.

İÇİNDEKİLER

KABUL VE ONAY	i
YAYIMLAMA VE FİKRİ MÜLKİYET HAKLARI BEYANI.....	ii
ETİK BEYAN.....	iii
TEŞEKKÜR	iv
ÖZET.....	v
ABSTRACT	vi
İÇİNDEKİLER	vii
TABLOLAR DİZİNİ	ix
KISALTMALAR DİZİNİ	x
TRANSKRİPSİYON ALFABESİ	xi
GİRİŞ	1
1. BÖLÜM: TEZ HAKKINDA GENEL BİLGİLER.....	2
1.1 KONU ve KAPSAM.....	2
1.2 AMAÇ.....	3
1.3 YÖNTEM.....	4
1.4 SINIRLILIKLAR.....	5
1.5. DERLEM	5
2. BÖLÜM: BAŞKURLAR VE BAŞKURTÇA.....	7
2.1 BAŞKURLAR VE BAŞKURT ADI.....	7
2.2 BAŞKURLARIN TARİHİ	8
2.3 BAŞKURLARIN YAŞADIĞI COĞRAFYA VE NÜFUSLARI.....	10
2.4 İNANÇ, KÜLTÜR VE EĞİTİM.....	11
2.5 BAŞKURTÇA	12
3. BÖLÜM: GÖRÜNÜŞ-ZAMAN KATEGORİSİ.....	18
3.1 DİL BİLGİSEL ZAMAN.....	18
3.2 GÖRÜNÜŞ	24
3.3 GEÇMİŞ ZAMAN.....	28
3.3.1 Geçmiş Zamanda Sınırlar-Arası Bakış.....	30
3.3.2 Geçmiş Zamanda Sınıra Bakış.....	31
3.3.3 Geçmiş Zamanda Sınır Sonrası Bakış.....	31

4. BÖLÜM: BAŞKURTÇADA GEÇMİŞ ZAMAN.....	33
4.1 BAŞKURTÇADA GEÇMİŞ ZAMAN İŞARETLEYİCİLERİ.....	35
4.1.1 -NĚ.....	35
4.1.2 -GAn.....	38
4.1.3 -A/-y inĚ.....	43
4.1.4 - A/-y tǒrgan inĚ.....	46
4.1.5 -(X)r inĚ.....	48
4.1.6 -GAynĭ.....	50
4.1.7 -(y)Asak inĚ.....	53
SONUÇ.....	54
KAYNAKÇA	57
TARANAN ESERLER ve KISALTMALARI	60
EK 1. ORİJİNALLİK RAPORU	62
EK 2. ETİK KURUL MUAFİYET FORMU.....	64

TABLÖLAR DİZİNİ

TABLO 1. Comrie'nin zaman gösterimi

TABLO 2. Comrie'nin Zaman Çizgisinde Şimdiki Zamana Göre Durumların Temsili

TABLO 3. Smith'in Zaman Çizgisi

KISALTMALAR DİZİNİ

Bşk. Başkurtça

Tat. Tatarca

TRANSKRİPSİYON ALFABESİ

- [a]: Açık ön düz ünlü (IPA [a])
- [ɔ]: Ötümlü çift dudaksıl patlamalı ünsüz (IPA [b])
- [β]: Ötümlü dudaksıl-artdamaksıl sürtünmesiz ünsüz (IPA [w])
- [ɣ]: Ötümlü artdamaksıl sürtünmeli ünsüz (IPA [g])
- [ɸ]: Ötümlü küçük dilsiz patlamalı ünsüz (IPA [ç])
- [ɗ]: Ötümlü dişyuvasil patlamalı ünsüz (IPA [d])
- [ʒ]: Ötümlü dişsil sürtünmeli ünsüz (IPA [ð])
- [e]: Yarı kapalı ön düz ünlü (IPA [e])
- [ɛ̃]: *Söz başında veya ünlü harften sonra* (IPA [jo])
- [ʒ]: Ötümlü artdişyuvasil sürtünmeli ünsüz (IPA [ʒ])
- [z]: Ötümlü dişyuvasil sürtünmeli ünsüz (IPA [z])
- [ɪ]: Kapalı ön düz ünlü (IPA [i])
- [j]: Damaksıl sürtünmesiz ünsüz (IPA [j])
- [k]: Ötümsüz artdamaksıl patlamalı ünsüz (IPA [k])
- [q]: Ötümsüz küçükdilsil patlamalı ünsüz (IPA [q])
- [ɮ]: Artdamaksıllaşmış dişyuvasil yansürtünmesiz ünsüz (IPA [ɮ])
- [m]: Çift dudaksıl genizsil ünsüz (IPA [m])
- [n]: Dişyuvasil genizsil ünsüz (IPA [n])
- [ŋ]: Artdamaksıl genizsil ünsüz (IPA [ŋ])
- [o]: Kapalıya yakın arkaya yakın yuvarlak ünlü (IPA [ɔ])
- [ø]: Yarı kapalı merkez yuvarlak ünlü (IPA [ø])
- [p]: Ötümsüz çift dudaksıl patlamalı ünsüz (IPA [p])

- [p]: Dişyuvasil titreks ünsüz (IPA [p])
- [ç]: Ötümsüz dişyuvasil sürtünmeli ünsüz (IPA [ç])
- [ç]: Ötümsüz dişsil sürtünmeli ünsüz (IPA [θ])
- [t]: Ötümsüz dişyuvasil patlamalı ünsüz (IPA [t])
- [y]: Kapalı arka yuvarlak ünlü (IPA [u])
- [ÿ]: Kapalı ön yuvarlak ünlü (IPA [y])
- [f]: Ötümsüz çiftdudaksıl sürtünmeli ünsüz (IPA [f])
- [x]: Ötümsüz artdamaksıl sürtünmeli ünsüz (IPA [x])
- [h]: Sessiz gırtlaksıl frikatif (IPA [h])
- [c]: Ötümsüz damaksıl patlamalı ünsüz (IPA [c])
- [ç]: Ötümsüz damaksıl sürtünmeli ünsüz (IPA [ç])
- [ç]: Ötümsüz üstdamaksıl sürtünmeli ünsüz (IPA [ç])
- [ç]: Ötümsüz dişyuvasil-damaksıl sürtünmeli ünsüz (IPA [ç])
- [ç]: Önceki harfin inceltilmesini engeller (IPA [ç])
- [ç]: Kapalı merkez düz ünlü (IPA [i])
- [ç]: Önceki ünsüz harfi palatelize eder (IPA [j])
- [ç]: Kapalıya yakın öne yakın düz ünlü (IPA [i])
- [ç]: Orta merkez ünlü (IPA [e])
- [ç]: (IPA [ju])
- [ç]: (IPA [ja])

Başkurt Alfabeti	Transkripsiyon	IPA	Başkurt Alfabeti	Transkripsiyon	IPA
А	a	a	П	p	p
Б	b	b	Р	r	r
В	v	w	С	s	s
Г	g	g	Ç	ʃ	θ
Ғ	ǵ	ǵ	Т	t	t
Д	d	d	У	u/w	u
Ҙ	ǰ	ǰ	Ү	ü/w	y
Е	ě (yě)	e	Ф	f	ɸ
Ё	yo	jo	Х	x	x
Ж	j	ʒ	Һ	h	h
З	z	z	Ц	ts	c
И	i	i	Ч	ç	ç
Й	y	j	Ш	ʃ	ʃ
К	k	k	Щ	ʃç	ɕ
Қ	q	q	Ъ	-	"
Л	l	ɫ	Ы	ĩ ĩ	i
М	m	m	Ь	-	j
Н	n	n	Э	ě	ɨ
Ң	ŋ	ŋ	Ә	ä	ə
О	ǫ	ʊ	Ю	yu	ju
Ө	Ö ǫ	ø	Я	ya	ja

GİRİŞ

Başkurtçada geçmiş zaman işaretleyicileri, zamansal işlevlerinin yanı sıra görünüş işlevlerine de sahiptir. Bu çalışmanın odak noktası, Başkurtçada bulunan geçmiş zaman işaretleyicilerinin görünüş ve zaman işlevlerini anlamaktır.

Bu çalışma kapsamında Başkurtçada bulunan basit ve birleşik yapılı geçmiş zaman işaretleyicilerinin temel cümlelerde sahip olduğu zamansal ve görünüşsel işlevler ele alınmıştır. Bu doğrultuda ilk olarak geçmiş zaman işaretleyicilerinin işlevleri tespit edilerek Türkiye Türkçesindeki morfolojik ve işlevsel karşılıkları ortaya konulmaya çalışılmıştır. Bu işlevleri tespit etmek için Lars Johanson'un görünüş-zaman (Aspektotempus) modeli esas alınmış ve bu modele göre geçmiş zaman işaretleyicileri hem zamansal hem de farklı görünüşsel değerleri göz önüne alarak betimlenmiştir.

Çalışmada ilk önce genel bilgiler ardından geçmiş zaman ve görünüş hakkında teorik bilgilere yer verilmiştir. Verilen teorik bilgiler ışığında Başkurtçada geçmiş zaman işaretleyicileri ele alınmış görünüş-zaman işlevleri örnekler üzerinden gösterilmiştir.

1. BÖLÜM: TEZ HAKKINDA GENEL BİLGİLER

1.1 KONU ve KAPSAM

Tez çalışmamız Başkurtçada bulunan *-NĚ*, *-GAn*, *A/-y inĚ* başta olmak üzere basit ve birleşik yapılı geçmiş zaman işaretleyicilerinin zaman ve görünüş işlevlerini kapsamaktadır.

Çalışmamızın esas konusu Başkurtçada geçmiş zaman işaretleyicilerinin görünüş ve zaman işlevleridir. Bu bağlamda ilk olarak zaman tanımına bakmamız yerinde olacaktır. İki tür zaman tanımından söz etmek mümkündür: Birincisi gerçek/fiziksel zaman (time) olarak bilinen süreçleri belirleme ve ölçmede kullandığımız bir kavram, ikincisi ise dil bilgisel zaman ya da fiil zamanı (tense) olarak adlandırılan ve olayları bir referans noktasına göre *geçmiş*, *şimdi* ve *gelecek* şeklinde konumlandığımız dil bilgisel bir kategoridir. Türkçenin zaman sistemine göre olayları bu şekilde konumlandığımızda karmaşık zamanları ifade etmek zor olduğundan görünüş değerlerini de ele almamız gerekmektedir (Johanson 1994: 247).

Başkurtçadaki geçmiş zaman işaretleyicileri farklı görünüş işlevlerine sahiptir: Sınırlar-arası yani intraterminal bakışta, olaylar kendi sınırları dahilinde gözlemlenirken sınır sonrası bakışta olay gerçekleştikten sonraki bir aşamada yansıtılır. Sınıra bakış açısında ise olay ilgili sınıra ulaşmıştır, olay doğrudan bir bütün olarak sunulur (Johanson 2000b: 59, Johanson 2022: 38).

Çalışmamızın kuramsal temelini oluşturan Johanson'un görünüş-zaman (aspektotempora) modeline göre yukarıda da bahsettiğimiz gibi Başkurtçada bulunan geçmiş zaman işaretleyicilerinin hem zamansal hem de farklı görünüşsel değerlerini göz önüne alarak betimlemeye çalışacağız.

1.2 AMAÇ

Çalışmamızın asıl amacı Başkurtçadaki geçmiş zaman işaretleyicilerinin temel cümlelerdeki görünüş-zaman işlevlerini belirlemektir. Bununla birlikte bu işlevler belirlendikten sonra Türkiye Türkçesindeki geçmiş zaman işaretleyicileri ile aralarındaki işlevsel ve biçimsel farklılıklar ortaya konacaktır.

Başkurtçada geçmiş zaman işaretleyicilerinin temel cümlelerde zamansal işlevleri vardır. Lars Johanson'a göre Türkçede dil bilgisel zamanı yalnızca zamancı bir yaklaşımla ifade etmeye çalışmak, Türkçedeki zaman sistemini açıklamak için yeterli değildir. Türkçede zaman işaretleyicilerinin zamansal işlevlerinin yanı sıra görünüşsel işlevlerinin de olduğunu belirtir. Johanson bu teorisini 1971 yılında yayınladığı "Aspekt im Türkischen" adlı eserinde detaylı olarak açıklar. Bu çalışmasında daha önceki dil bilgisel zamanı açıklayan dil bilimsel çalışmalardan farklı olarak ilk kez Türkçede görünüş konusu sistematik olarak incelemiştir.

Görünüş ve zaman konusunda hem Batı hem de Rus Türkolojisinde farklı pek çok çalışma yapılmıştır. Comrie (1985), Dahl (1971), Borik (2006), Jespersen (1924), Smith (1997) gibi birçok dil bilimcinin dil bilgisel zaman üzerine önemli çalışmaları bulunmaktadır.

Johanson'un çalışması Türkçenin zaman sisteminin anlaşılması bakımından büyük bir önem taşısa da Türkiyedeki dil bilgisel zaman çalışmalarının pek çoğu (Banguoğlu 1974, Ergin 1998, Gencan 2001) kip ve zaman odaklıdır. Johanson'un bu çalışması daha sonra A. Dilaçar (1974) tarafından incelenmiş ve Dilaçar, "Türk Fiilinde 'Kılınış'la 'Görünüş' ve Dilbilgisi Kitaplarımız" adlı makalesini yayınlamış, bu çalışmasında kılınış ve görünüşü ayrı ayrı ele alarak farklarını açıklamıştır (Dilaçar 1974: 161). Bununla birlikte 2010 yılında İ. Ahmet Aydemir, Johanson'un bu çalışmasını esas aldığı "Türkçede Görünüş ve Zaman Sistemi" adlı eserini yayınlamıştır. Bu eserde Türkçede zaman işaretleyicilerinin zamansal ve görünüşsel işlevleri incelenerek temel ve yan cümlelerden örneklerle betimlenmiştir. Aspekt im Türkischen adlı çalışma, dil bilimsel açıdan çevrilmesi gereken önemli eserlerden biridir. Bu nedenle 2016 yılında Nurettin Demir tarafından 'Türkçede Görünüş' adıyla Türkçeye çevrilmiştir.

Bu çalışmamızda ise Johanson'un görünüş üzerine ortaya koyduğu teori (1971, 1994, 2000b) ışığında, Başkurtçada geçmiş zaman işaretleyicilerinin temel cümlelerdeki görünüş işlevleri incelenecektir.

Başkurtçadaki geçmiş zaman işaretleyicileri daha önce sadece kip ve zamansal açıdan ele alınmıştır (Poppe 1962, Biner 2015, Küçükmehtemoğlu 2018). Bunun aksine çalışmamız, Johanson'un görünüş-zaman modeline dayanarak geçmiş zaman işaretleyicilerinin sadece zamansal değil, aynı zamanda görünüşsel özelliklerini de ele almaktadır. Dolayısıyla bu bağlamda geçmiş zaman işaretleyicilerinin görünüşsel değerlerini de ele alan ilk çalışma olma özelliğini taşımaktadır.

Çalışmamızda cevaplamayı hedeflediğimiz sorular şunlardır:

1. Başkurtçada geçmiş zaman işaretleyicileri nelerdir?
2. Başkurtçada geçmiş zaman işaretleyicilerinin temel cümlelerdeki işlevleri nelerdir?
3. Başkurtçada geçmiş zaman işaretleyicileri Türkiye Türkçesindeki işlevsel karşılıkları nelerdir?

1.3 YÖNTEM

Bu araştırma, nitel araştırma yöntemleri kullanılarak hazırlanmıştır. Bu tez çalışmasında Başkurtçada geçmiş zaman işaretleyicilerinin işlevleri, Johanson'un (1971, 1994, 2000b) görünüş-zaman modeli bağlamında incelenecektir. Çalışmamızın kuramsal temeli görünüş-zaman kategorisi başlıklı bölümde anlatılacaktır. Bu çalışmada, zaman ve görünüş kavramları ayrı başlıklar altında ele alınacaktır. Zaman bölümünde Comrie (1985) ve Johanson'nun (1994, 2000b) çalışmaları bulunacaktır. Dördüncü bölümde geçmiş zaman işaretleyicilerinin işlevleri betimlenirken örnek alınan metinler *Taranan Eserler* kısmında yer alacak, hikayelerden ve haber sitelerinden alınan örnekler Kiril alfabesinden çeviriyazıları yapılarak verilecektir.

1.4 SINIRLILIKLAR

Başkurtçadaki geçmiş zaman kategorisi, eş zamanlı perspektiften incelenecek ve bu bağlamda geçmiş zaman işaretleyicilerinin temel cümlelerdeki görünüş-zaman işlevleri üzerinde durulacaktır. Geçmiş zaman kategorisinin zamansal ve görünüşsel işlevleri, Standart Başkurtça üzerinden ele alınacak olup Başkurtçanın ağızlarındaki biçimlere yer verilmeyecektir. Bu incelemede, söz konusu zaman işaretleyicilerinin kip ve kılınış işlevleri ele alınmayacaktır. Bununla birlikte taranan edebi eserlerin bağlamında basit ve birleşik yapıdaki geçmiş zaman işaretleyicileri ele alınmıştır. Bu tez çalışmasında, Lars Johanson tarafından geliştirilen görünüş-zaman modelinde yer alan terimlerin Türkçe karşılıklarını belirlemek için Demir (2016), Aydemir (2010) ve Aslan Demir (2016)'den faydalanılmıştır.

1.5. DERLEM

Bu tez çalışmasında incelenen örnekler masal ve hikaye kitapları, romanlar, haber metinleri ve bilgi metinleri arasından seçilmiştir. Bu metin havuzu oluşturulurken metinlerin, çalışma kapsamına ve amacına uygun olması göz önünde bulundurulmuştur.

Masal ve hikaye anlatılarında geçmiş zaman işaretleyicileri yaygın olarak kullanılmaktadır. Bu nedenle çalışmada öncelikli olarak masal ve hikaye kitapları tercih edilmiştir. Masal ve hikaye kitaplarında geçmiş zaman işaretleyicilerinin yaygın olarak kullanılmasıyla bu eklerin çeşitli işlevlerine de rastlanılabilmektedir. Örneğin; bu eserlerde *-GAN* ekinin zamansal işlevinin yanı sıra kanıtsallık bildirdiği örnekleri görmek mümkündür.

Masal ve hikaye türü metinlerde geçmiş zaman işaretleyicilerinin zamansal ve görünüşsel işlevlerinin yanı sıra anlatı tabanı olarak kullanımı da yaygındır. Örneğin: “Säyähätse Sinbad Turahında Äkiät”, “Yäşägän Ti, Batırđar” ve “Äkiättär” adlı eserlerde *-Nĕ* ve *-GAN* geçmiş zaman işaretleyicilerinin anlatı işlevi baskın olduğundan anlatı işlevinin örnekleri için bu metinlerden yararlanılmıştır. Yaygın olarak kullanılan bu iki ek, haber metinlerinde anlatı ve görünüş işlevlerine sahiptir.

Romanlar arasından “Gümər Bər Gənä” ve “Alisa Mõfjizälär İlëndä” adlı eserlerin tercih edilmesinin en önemli sebebi ise Türkiye Türkçesine çevrilmiş olmalarıdır. Bu metinlerde yer alan geçmiş zaman işaretleyicilerinin çeviri metinlerdeki biçimsel karşılıkları tespit edilmiş ve bu çeviri metinler, iki dil arasındaki biçimsel ve işlevsel benzerliklerin veya farklılıkların ortaya konulmasına katkı sağlamıştır.

Bilgi içeren “Hıw Buyında Balıqsı – Balıqtar Xaqında Kitap” adlı metinde ise geçmiş zaman ekleriyle oluşturulan ilginç örneklere rastlanmaktadır. Bu metinde örneğin; daha önce kabul edilen ancak daha sonra çürütülen bir bilginin geçmiş zaman ekleriyle ifadesi gibi bir durumun birleşik geçmiş zaman ekleriyle kullanıldığını örnekleri görmek mümkündür; *Ä bıǵa tıklēm ēnā balıq tōđlō hıwlı trōpik diŋǵēđđārđä gēnā yāşāy, tip isäpläyđär inē.* “Oysa buna kadar, iğne balığı sadece tuzlu suya sahip tropik denizlerde yaşıyor diye düşünülüyordu.”

Son olarak *Taranan Eserler* bölümünde verilen eserler arasında *-(y)Asak inē* işaretleyicisi ile işaretlenmiş temel cümlelerde bu ekin modal dışı kullanımına yani zaman işlevindeki kullanımına yalnızca tek bir örnekte rastlanılmıştır.

2. BÖLÜM: BAŞKURLAR VE BAŞKURTÇA

2.1 BAŞKURLAR VE BAŞKURT ADI

Başkurlar, Rusya Federasyonu'na bağlı Başkurdistan Cumhuriyeti'nde yaşayan ve çoğunluğu Müslüman olan bir Türk halkıdır. Başkurt halkı tarih boyunca Orta Asya'da göçebe bir yaşam sürmüş ve daha sonra Rus İmparatorluğu'nun etkisi altına girmiş olsa da kendi kimliklerini ve kültürlerini koruyabilmişlerdir. Başkurlar, şu anda çeşitli kültürel ve tarihi değerleri ile Başkurdistan Cumhuriyeti'nde yaşamlarını sürdürmektedir. Tezin bu bölümünde yabancı kaynaklarda geçen Başkurt adına, Başkurların ve Başkurt adının kökenine kısaca değineceğiz.

Başkurlar ile ilgili ulaşabileceğimiz en eski bilgileri Oğuz Kağan Destanı'nda ve Dîvânu Lugâti't-Türk'te bulabiliriz. Oğuz Kağan Destanı'nda Oğuz'un, Hindistan'a düzenlediği bir seferde *Gürk ve Başgurd* ülkesine geldiği ve buradaki gözlemlerinden yola çıkarak Başkurt halkı hakkında önemli bilgiler verdiği bilinmektedir. Başkurlar düşmana karşı farklı stratejiler kullanan, hükümdarlara boyun eğmeyen, cesur ve savaşçı bir topluluk olarak anılmaktadır (Togan 1982: 23). Bu halk Dîvânu Lugâti't-Türk'te adı geçen Türk boyları arasında Basmıllardan önce yer alır ve konuştukları dil, saf Türkçe konuşan Kıpçakların bulunduğu dil grubuna benzer özellikler taşır (Atalay 1985: 28-30). Başkurların Altay bölgesinde yaşayan Hunların devamı olarak kabul edilen Töles veya Tölös kavminden gelmiş olabilecekleri de düşünülmektedir (Togan 2020: 2-9).

Başkurt adı birçok kaynakta benzer şekilde yer alır: İslami kaynaklarda *Başqort* (<*Başqurt*), *Bascirt* (*Basgirt*), *Bâşcird*, *Bâşqird*, *Bâşgird*; Fars kaynaklarında, *Başgird*/*Bâşgird*; Latin kaynaklarında *Bascart*, *Bastarcos*, *Pascatur*; Moğol kaynaklarında ise *Bajigit* (d) şeklinde yer almaktadır. Ancak hem Macar halkını hem de Türk halkını tanımlamak için kullanıldığından *Bajigit* sözcüğü özel bir durum oluşturur. Ligeti'ye göre *Bacgîr* ifadesi, *Magyar*'ın Türkçe formudur. Aynı zamanda Ural halklarını tanımlarken kullanılan *Ostyak* terimi Başkurlar için de kullanılmıştır. Başkurların etnik oluşumunun temeli Moğol döneminde başlamış, bu süreçte en önemli etkiyi Macarlar yapmıştır. Ancak bu etki, bölgeye Kıpçakların gelmesiyle azalmıştır. Başkurların 13.

yüzyıla kadar Macarca konuştuğu ve Macar kökenli olduğu, 13. yüzyıldan sonra ise Türkleştiği düşünülse de bu görüş kanıtlanamamıştır (Golden 2012: 273-408, Togan 2020: 9).

Başkurt adının nereden geldiği henüz tam olarak tespit edilememiştir. Bir tanıma göre bu kelime *baş* 'birinci,lider'; *kor* 'kabile', *-t* çokluk eki biçiminde açıklarken diğer yandan bu sözcüğün *mişä kabileleri*'ni ifade etmek üzere kullanıldığı düşünülmektedir (Zeynelov 1981: 225).

Bir başka tanıma göre ise Başkurt adı bir tür köken efsanesi olabilir. Rásonyi, Györffy'e göre bu kelimenin efsanelerde yer alan "Paskır" adlı efsanevi bir hayvandan gelmekte olduğunu belirtir ve bu görüşü temellendirmek için Paskır adının fonetik açıdan incelenmesi gerektiğini, *Başgırd* kelimesinin sonundaki */-t, -d/*'nin Macarcada da kullanılan bir küçültme eki olabileceğini işaret eder (1993: 125).

Başkurt adının, Başkurlara göç sırasında bir kurdun yol gösterdiği ve onların Ural dağlarını yurt edinmelerine yardım ettiği, adlarının yol gösteren bu kurttan türemiş olabileceği görüşü de mevcuttur (Kamalov 2008: 27-28). Bununla birlikte Togan, Oğuz Kağan Destanı'nda Oğuz'un Başkurlarla mücadelesini anlattığı sırada söz ettiği Başkurların kalesi olan *Balugur* sözcüğünün *Beş Oğur*'dan geldiğini belirtir (2020: 1-2).

2.2 BAŞKURLARIN TARİHİ

Başkurlar, tarih boyunca pek çok iktidarın yönetimi altına girmiş, kültürel ve siyasi açıdan birtakım değişimlere maruz kalmıştır. Başkurlar kendi kimliklerini korumak ve mevcudiyetlerini sürdürmek için verdikleri mücadelelerle tarihi açıdan önemli bir yere sahiptir.

8. yüzyılda Bulgarlar, Hazarların baskısı ile İdil'e doğru göç ederek Çulman nehrinin yakınlarında Bulgar devletinin temellerini atıp çevredeki boyları hakimiyetleri altına aldılar. 10. yüzyılda bir devlet olarak ortaya çıkan Bulgarlar, daha sonra topraklarını Başkurdistan'ın batısına kadar genişletmiştir (Rudenko 2001: 24-25).

13. yüzyıla kadar Bulgar hakimiyetinde olan Başkurtlar, bu tarihten sonra Moğol istilalarıyla Altınordu'nun egemenliği altına girmiş, 14. yüzyılda İslamiyetin kabulüyle beraberinde Arap, Fars ve Türk kültürü ile tanışmışlardır. Altınordu yıkıldığında ise Kazan Hanlığına dahil olmuşlardır. 15 ve 16. yüzyıllar arasında Şeyban-Tura hakimiyeti altında olan bu bölge 16. yüzyılın ortalarında yeniden Kazan Hanlığının yönetimine geçmiştir-iktidarında olmuştur. 1552 yılında bu iktidara son veren Ruslar, Başkurt halkına topraklarını işleme, geleneklerini ve inançlarını sürdürme gibi özgürlükler tanımıştır (Kamalov 2008: 28-29). 1586 yılında önce Ufa şehrinin ardından ise diğer şehirlerin inşası, 20. yüzyılın başlarına kadar Başkurt topraklarındaki Rus sömürgeciliğini arttırmış, halkı maddi ve manevi yönden zor durumda bırakmıştır. (Rudenko 2001: 31). Halk topraklarının işgalini önlemek amacıyla 1661'de Batı bölgesinde ayaklanmaya başlamış ve ardından bu ayaklanmalar Seyit Bahadır önderliğinde uzun bir süre devam etmiştir (Togan 2020: 35-36).

Başkurt halkı, uzun bir süre devam eden mücadelesinin sonucunda yıpranmış ve geçmişte Rusların tanıdığı hakları da kaybetmiştir. Aynı dönemde Ruslar'ın birçok reform hareketi başlatması sonucu bölgedeki diğer Türk halklarından da ağır vergiler almaya başlamıştır. 18. yüzyılın sonuna kadar devam eden isyanlar ve üzerine gelen ağır vergiler Başkurtların durumunu gittikçe kötüleştirmiştir (Togan 2020: 53-55, Kamalov 2008: 29-32).

Bir süre sonra 1917'de harekete geçen Başkurtlar, Zeki Velidi Togan'ın önderliğinde kurultaylar düzenlemiş ve sonuç olarak bağımsız bir Başkurt Cumhuriyeti kurmuştur (Togan 2020: 148-161, Ilishev 2002: 113). 1990 yılında Başkurdistan'ın Bağımsızlık Deklarasyonu gerçekleşerek yeni kurulan bu devlet duyurulmuştur. O tarihlerde Başkurdistan ve Tataristan arasında Birleşme Anlaşması imzalanmak istense de Sovyetlerin çöküşüyle devletler arasında farklı reformlar uygulanmaya başlanmış, Başkurtlar ise bağımsızlıklarını korumak için 1992 yılında Moskova'da imzaladıkları anlaşmayla statüsünü sağlamlaştırmıştır (Ilishev 2002: 114-115).

2000 yılında Başkurt Cumhuriyet Anayasasının, Rusya Federasyonu Anayasası ile uyumlu olması açısından anayasada değişiklikler yapılmıştır (Kamalov 2008: 32-34). Rusya'ya bağlı özerk bir yapıda olan Başkurt Cumhuriyeti'nin resmi dili Başkurtça ve Rusça olarak belirlenmiştir.

2.3 BAŞKURLARIN YAŞADIĞI COĞRAFYA VE NÜFUSLARI

Son dönemde Rusya Federasyonu'nun en büyük özerk cumhuriyetlerinden biri haline gelen Başkurdistan, Asya ve Avrupa arasında güney ve orta Ural bölgesinin batı tarafında yer almaktadır. Ufa Nehri'nin çevresinde konumlanan Başkurdistan'ın batısında Tataristan Cumhuriyeti, kuzeybatısında Udmurtiya Cumhuriyeti, kuzeyinde Perm ve Sverdlovsk bölgeleri, doğusunda Çelyabinsk bölgesi, güneybatısında ve güneydoğusunda Orenburg eyaletleri bulunmaktadır (Biner 2014: 19, Özbay 2013: 2031-2032).

Başkurdistan Cumhuriyeti yüz ölçümü olarak 143.600 km²'lik bir alana sahiptir. Ülkede 54 bölge ve 21 şehir bulunmaktadır. Konumu itibarıyla stratejik bir öneme sahip olan Başkurdistan'ın en büyük kenti başkent Ufa'dır. Ülkede yer alan diğer önemli şehirler Sterlitamak, İşimbay, Belebey, Sibay ve Beloret'dir (Özbay 2013: 2031).

Ülke nüfusu 1 Ocak 2021 tarihinde yapılan nüfus sayımına göre 4.013.786'dır (<http://www.statdata.ru>). Etnik nüfus ise 2010 yılında yapılan sayıma göre 1.590.000'dir (<https://www.ethnologue.com/language/bak>). Nüfusun %29,8'ini Başkurtlar, %36,32'sini Ruslar, %24,1'ini Tatarlar oluşturmaktadır. Başkurtlar bugün Başkurtistan toprakları dışında Udmurtiya, Yakutistan, Komi, Türkmenistan, Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan ve Tacikistan'da yaşamlarını sürdürmektedir (Biner 2014: 18).

2.4 İNANÇ, KÜLTÜR VE EĞİTİM

Başkurtlar İslamiyeti kabul etmiş, çoğunluğu Müslüman olan bir Türk boyudur. Bu nedenle Başkurtların sosyal hayatının şekillenmesinde hem Türk geleneklerinin hem de İslamiyetin büyük bir yeri vardır.

İbn Fadlan'ın Seyahatnamesi'nde yer alan bilgilere göre Başkurtların bir kısmı 12 tanrıya inanır ve bu tanrılardan en büyüğü Gök Tanrı'dır (Şeşen 2020: 20). Başkurtlar İslamiyetle 10. yüzyılın ortalarında tanışmış ve uzun süre sonra 14. yüzyılın ilk yarısında, Öz-Bek Han döneminde Başkurdistan'da yaygınlaşmıştır. İslamiyetle tanışmaları, Başkurtların Arap alfabesini benimsemeleri ve Arap, Fars ve daha sonra Türk yazı kültürüne katılmalarıyla gerçekleşmiştir (Demir 2002: 126). 16. yüzyılın ikinci yarısına gelindiğinde Rus göçmenlerle birlikte Hristiyanlık inancı yayılmaya başlamıştır (Topsakal vd. 2015: 195). Günümüze bakıldığında ise Başkurdistan topraklarında hem İslamiyet hem de Hristiyanlık inancı yaygındır.

Başkurtlar eski dönemlerden beri göçebe bir yaşam sürmüştür; tarım ve hayvancılık, arıcılık ve balıkçılık ile geçimini sağlamış, bunlara ek olarak dokumacılık, keçecilik, dericilik, kerestecilik ile ilgilenmişlerdir. Başkurtların bulunduğu bölge, günümüz dünyasında çeşitli yer altı zenginlikleri, petrol kaynakları, gelişmiş endüstrisi ve tarımsal üretimiyle ön plana çıkmaktadır (Topsakal vd. 2015: 197, Özbay 2031-2032).

Başkurdistan'da eğitim faaliyetlerine oldukça önem verilmektedir. 2012 yılında eğitim ve bilim alanları üzerine yayımlanan genelge ile eğitim alanında kaydedeğer iyileştirmeler ve düzenlemeler yapılmış, nitelikli kurumların sayısı arttırılmıştır. Devlet tarafından eğitim gören birçok öğrenciye ve ailelerine, okullardaki eğitimcilere geniş çaplı destek sağlanmaktadır (Biner 2014: 20-23).

2.5 BAŞKURTÇA

Başkurtça, Kıpçak grubu Türk dillerinin Volga/Kuzey kolunda yer almaktadır. Başkurtlar Vural bölgesinde diğer halklarla özellikle de Tatarlarla uzun yıllar bir arada yaşadığından Başkurtçanın oluşum sürecini anlamak için bu bölgedeki dil ilişkilerine yakından bakmamız gerekir.

Johanson, Kıpçakların bulunduğu Orta Vural bölgesinde karmaşık bir dil ilişkisinden söz eder. Bu bölgede Fin-Ugor dilleri, Tatarca, Başkurtça ve Çuvaşca arasında bir etkileşim söz konudur. Bu dillerin ortak özelliklerini nasıl kazandıkları, aralarındaki benzerliklerin karşılıklı etkileşim sonucu mu yoksa ortak dil alt yapılarından mı ya da tipolojik benzerliklerden mi kaynaklandığı hala belirsizdir (2000a: 165). Johanson, bu benzerliklerin farklı arka plana sahip olmalarından kaynaklandığını öne sürmektedir. Bu nedenle bu diller arasındaki kopyaların ne şekilde gerçekleştiğini (adoption ve imposition) tespit etmek önemlidir. Bu tespiti yapabilmek için Volga bölgesindeki dil etkileşimlerini fonolojik açıdan değerlendirmek gerekir (2000a: 166).

Kazan Tatarcası, Mişer Tatarcası, Başkurtçanın Dağ ve Ova diyalektleri, Çuvaşca, Marice ve batı Sibirya'da konuşulan Obi-Ugor dili gibi birkaç dilde bulunan bazı ünlüler, bu alanda görülen belirli bir ses değişimini temsil etmektedir. Bu noktada *tam ünlüler* (full vowels) normal bir ses uzunluğuna sahip olan ünlüleri; *kısaltılmış ünlüler* (reduced vowels) ise daha kısa olan ünlüleri ifade eder. Gevşek ünlüler (lax vowels) merkezileşir yani ön ünlüler önden merkeze (front to central); art ünlüler arkadan merkeze (back to central) şeklindedir. Bu durumda gevşek ünlüler daha kısa ve niteliksel olarak daha farklıdır. Örneğin Tatarcada ve Başkurtçada bulunan orta ünlüler gevşek olan seslerdir: ön yuvarlak ɛ, ön yuvarlak o, art yuvarlak ɔ. Bu gibi farklar dil ilişkilerinin tespit edilmesi bakımından önem arz etmektedir (Johanson 2000a: 166).

Dil sınırları kesin olmamakla birlikte Başkurtça, güney Ural'dan Kama Havzasına kadar; Tatarca Rusya'nın ortasında geniş bir bölgede; Çuvaşca Çuvaşistan, Tataristan, Başkurdistan ve Kuybişev bölgesinde; Marice Volga bölgesinin ortasında; Umdurtça, Udmurtya ve çevre bölgelerde; Mordva dili Volga'nın batısında ve doğusunda; Mordvinia Çuvaşistan'da, Erzya diyalekti ve Moksha, Çuvaşistan'ın doğusunda ve batısında

konuşulmaktadır (Johanson 2000a: 167). Bu geniş bölgede bulunan diller arasında yoğun bir temastan söz edilebilir. Fin-Ugor dilleri özellikle Türkçeden, Udmurtça ise Tatarcanın diyalektlerinden etkilenmiştir. Çuvaşça ile olan temaslar ise daha sınırlıdır. Örneğin; Udmurtçada çok az Çuvaşça kopya bulunmaktadır. Marice ve diyalektlerinde ve Mordva dilinde üzerinde Türkçeden çok sayıda kopya kelime ve dil bilgisel özellik taşımaktadır. Ayrıca, Çayır Mari diyalektleri, Tatarcanın etkisine maruz kalmıştır. Türkçe etkisi Çuvaşçada görülebilir, Çuvaşçada ise Tatarca kopyalardan söz edilebilir. Fakat genel olarak bu bölgedeki diller, temelde Rusçanın etkisi altında kalmıştır. Kıpçak etkileri özellikle Tatar çevresindeki Udmurt, Çayır Maricesi ve Erzya diyalektlerinde daha belirgindir (Johanson 2000a: 168-169).

Moğol istilası ve Bulgar İmparatorluğu'nun çöküşüyle birlikte Kıpçaklar, Volga bölgesindeki halklar arasında etkili olmuştur. Altınordu'nun kuruluşuyla Kıpçaklar, eski Bulgar topraklarına girerek bölgedeki dil dinamiklerini etkilemiştir. Altınordu'nun parçalanmasıyla bölgedeki insanların konuştuğu dil, büyük oranda Kıpçak etkisi altında kalmış Tatar ve Başkurt dillerine dönmüştür (Johanson 2000a: 169).

Başkurtlar, 20. yüzyılın başlarında Tatar dilini benimsemiş ve o tarihe kadar yazı dili olarak Çağataycayı kullanmışlardır (Johanson 2009: 143). Başkurtlarda yazı dilinin geç oluşmasının sebebi 19. yüzyıla kadar göçebe yaşamaları ve bu yaşam tarzıyla birlikte sözlü kültürü ön plana çıkarmış olmasıdır. Çok eski dönemlerden beri komşu olarak yaşayan bu iki halk, dil ve kültür bakımından birçok ortak değere sahiptir (Abdullin 1992: 95).

Bu iki halk arasında güçlü ilişkiler olsa da Tatarlar ve Başkurtlar arasında demografik açıdan bir dengesizlik söz konusu olduğundan dönem dönem anlaşmazlıklar yaşanmıştır. Başkurdistan ve Tataristan arasında her zaman nüfuslar arası yer değişikliği olmuş bunun üzerine Başkurtlar, Başkurt dilinin Tatarcanın etkisinde kalarak asimile olduğunu düşünmüş ve bu nedenle demografik anlamda bazı politikalar uygulamıştır. Uygulanan bu politikalarla birlikte Tatar halkından tepkiler gelmiş ve bu da bazı sorunların oluşmasına sebep olmuştur. Bu sorunlardan ilki 1970'li yıllarda baş göstermiştir. O

yıllarda Başkurdistan’da Tatarca’nın devlet dili statüsü kaldırılmış, okullarda Tatarca derslerinin sayısı azaltılmıştır (Şahin 2008: 50-52).

Rus Devrimine kadar Tatarlar ve Başkurtlar arasında ciddi bir sorun olmasa da Rus Devriminin ardından Tatar-Başkurt Sovyet Cumhuriyeti kurma kararı alınıp kısa süre sonra iptal edilmiş bunun yerine Sovyet Sosyalist Otonom Cumhuriyetleri kurularak İdil Ural bölgesi beş parçaya bölünmüştür. Toprak sorunu yüzünden bu federasyona katılmak istemeyen Başkurtlar, süregelen olaylarla birlikte artık Türk-Tatar kimliği yerine Tatar-Başkurt kimliğini kullanmaya başlamıştır. Ruslaşmamak için başlatılan bu kimlik bilinci zaman geçtikçe Tatar ve Başkurt halkını birbirine ötekileştirmiştir. Bu sorunların en temeli Rusların, Tatarlara ve Başkurtlara yeni bir kimlik kazandırmasıyla ortaya çıkmıştır (Öztekten 2008: 77-84).

Rus Devrimine kadar tam olarak bağımsız bir edebi yazı dili ve eser üretimi olmayan Başkurtlar, 1940’lı yıllardan sonra edebi faaliyetlerini geliştirmek için bazı adımlar atmıştır. Bu adımlardan ilki Başkurdistan’da yaşayan Tatar şairi Mecit Gafuri’nin Başkurt edebiyatının temsilcisi olarak anılmaya başlamasıyla gerçekleşir. Devam eden süreçte Mecit Gafuri gibi M. Akmulla, S. Kudaş, G. Gomer, G. Nasıyri, D. Mirzanov gibi Tatar şairleri ve yazarları da zamanla Başkurt edebiyatının temsilcileri haline gelir. Bölgedeki Türki dilli edebiyatlarının ortaklığı teorisi, bu iki halkın edebiyatlarının ortak bir kökten beslenerek geliştiğini öne sürse de konuya milliyetçi bir bakış açısıyla yaklaşılması ve bunun sonucunda da bazı anlaşmazlıklar doğmuştur (Abdullin 1992: 95-102).

Başkurt dil bilimciler, uzun süren dil tartışmalarını çözüme kavuşturmak için dil bilimi çalışmalarına başlamış, bu konuda yapılan ağız çalışmalarına göre Başkurtçanın, Tatar dilinin bir ağız olduğu sonucuna varılmıştır (Abdullin 1992: 99-104, Benzing 1959: 128).

Lars Johanson’un Türk dilleri tasnifine göre Başkurtça, Tatarca (Kazan Tatarcası ve Mişer Tatarcası) ile birlikte Volga Ural Kuzeybatı/Kıpçak kolunda yer almaktadır (2021: 22).

Talat Tekin, Başkurtçayı *ayak/tawlı* (Kıpçak) grubuna dahil eder. Kıpçak grubu, ilk hecede bulunan geniş yuvarlak ünlülerle /ş/ ünsüzünün durumuna göre örneğin içinde /o/

ve /ş/ bulunan *koş-* “katmak, ilave etmek” kelimesini ölçüt alınarak üç alt gruba ayrılır ve Başkurtça, bu üç gruptan Tatarcanın da bulunduğu ilk grupta yer almaktadır: *kuş- alt grubu* (1999: 98).

Baskakov, Kıpçak grubunu üç alt dala ayırır: Kıpçak-Bulgar, Kıpçak Oğuz/Uz-Kıpçak (Polovets) ve Kıpçak-Nogay. Başkurtça, fonetik açıdan Bulgar grubu dillerine benzerliği nedeniyle Kıpçak-Bulgar grubunda yer almaktadır ancak Tatarca ve Başkurtça, Bulgar grubu dilleriyle benzer fonetik özelliklere sahip olsa da telaffuzda bu dillerden ayrılır (Arat 1953: 115).

Claus Shönig ise Kıpçakçayı Batı Merkez Kıpçakçası ve Kırgız Kıpçakçası olarak iki grupta incelemektedir. Buna göre Batı Merkez Kıpçakçası kendi içinde alt gruplara ayrılır ve Başkurtça, Volga-Ural-Kafkas Kıpçakçası grubunda yer alır (1999: 65).

Dmitriev, Başkurtçanın ağız araştırmalarının bilimsel olarak incelenmesinin temellerini atmıştır. Kelimelerin telaffuzları, seslerin kullanımı ve kelimelerin anlamsal farklılıkları üzerine detaylı bir çalışma yapan Dmitriyev’in bu araştırması, Başkurtçanın doğu ve güneydoğu bölgesindeki ağızları ve söz varlığı hakkında bilgi vermesi açısından önem taşır (Tikeyev 2013: 85). Başkurtçanın yazı dili olarak resmiyet kazanmasıyla birlikte Başkurtça ağızlarının araştırılması sistematikleşmiştir (Yazıcı Ersoy 2022: 42).

L. Johanson’a göre Başkurtçanın ağızları üçe ayrılır: Doğu ağızı olan Dağ (Kıvakan) diyalekti kuzeydoğu ve güneydoğu bölgelerinde; Bozkır (Yurmatı) diyalekti, güneybatı ve orta bölgelerde; Burzyan diyalekti ise batı, kuzeybatı, Tataristan’ın komşu bölgeleri, Perm ve Udmurtya’da bölgelerinde konuşulmaktadır. Standart Başkurtça, güney diyalektinin de öğelerini içine alan doğu diyalektine dayanmaktadır (2021: 67).

Poppe’nin sınıflandırmasına bakıldığında Başkurtça’nın ağızları; Dağ diyalekti (Kuzeydoğu ve güneydoğu), Bozkır diyalekti (Güneybatı ve merkez) ve Kuzeybatı diyalekti şeklinde üçe ayrılır. Poppe edebi ve standart dili, Dağ diyalektine dayandırır (1962: 3).

Yuldaşev ise Başkurtçanın ağızlarını Doğu (Kuvakan) ve Güney (Yurmat) olmak üzere iki temel gruba ayırmıştır. Doğu ve Güney olarak gruplandığı ağızların arasında söz varlığı, seslerin kullanımı ve morfolojik olarak farklılıklar bulunmaktadır. Doğu ağızını Ay, Argayaş, Salyut, Miyas ve Kızıl; Güney ağızını İk-Sakmar, Orta ve Dem olarak sınıflandırır (1997: 206).

Başkurtlar, Sovyet döneminde Doğu (Kuvakan) lehçesine dayalı bir standart dil oluşturmuştur. 1929 ve 1930'da Arap alfabesinden Latin temelli bir yazı sistemine geçilmiştir. 1939 ve 1940 yılında tanıtılan Kiril tabanlı alfabe sistemi ise Tatar yazı sisteminden pek çok farklılık barındırmaktadır (Johanson 2009: 143). Başkurt halkı günümüzde Kiril temelli Başkurt alfabesini kullanmaktadır.

Başkurt ünlü harf sistemi, Tatarcadaki sistem ile benzer özellikler sergilemektedir. Tatarca ve Başkurtça ünlü harflerde sistematik bir değişim gözlemlenebilir. Tam ünlü harfler ve kısaltılmış ünlü harflere sahip olan Başkurtça ve Tatarca aynı sistemli ünlü değişimlerini gösterir. Bu nedenle ilk hece dar ünlüler merkezleşmiş ve kısalmıştır: *i > ě tĕd* 'knee' < *tiz*, *u > ō moron* 'nose' < *burun*, *ü > ō kon* 'day' < *kün* (Johanson 2009: 143, Johanson 2021a: 27-38).

Başkurtça ve Tatarca hem morfolojik olarak hem de söz varlığı açısından birbirine çok yakın olsa da aralarında bazı fonetik farklar vardır (Benzing 1959: 127-128). Bu iki dil arasındaki fonetik farklılığın sebebi temelde ünsüz sistemiyle ilgilidir ve Başkurtça ünsüz sistemi Kazakçaya daha yakındır (Johanson 2009: 143, Berta 2022: 303-304):

- Tatarcadaki söz başı *s*- ve söz ortası *-s*- Başkurtçada söz başı *h*- ve söz ortası *-h*- biçimini almıştır. Örneğin; Tat. *saban* Bşk. *haban* 'saban'.
- Tatarcada *č* fonemi Başkurtçada *s* 'ye karşılık gelir. Örneğin; Tat. *ač*-, Bşk. *as*- 'açmak'.
- Tatarcada bulunan *-s* fonemi Başkurtçada *š* biçimindedir: Tat. *bas*- Bşk. *baš* - 'basmak'.

- Tatarcada *z* Başkurtçada *δ* şeklindedir. Örneğin: Tat. *uzun* ve Bşk. *uδun* 'uzun'. Tat. *y-* ve *ǰ* Bşk. *y-*.
- Yakutçada kaybolan söz başı *s-* Başkurtçada *h-*ye dönüşmüştür; Yakutça *än* 'sen' < **han* < **sän* Başkurtça *hin* 'sen' (Johanson 2021a: 22-26).

3. BÖLÜM: GÖRÜNÜŞ-ZAMAN KATEGORİSİ

3.1 DİL BİLGİSEL ZAMAN

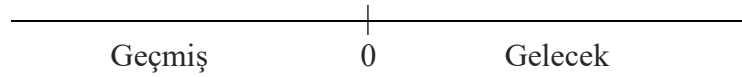
İnsanın var oluşundan beri içinde bulunduğu, yaşam döngüsünün ayrılmaz bir parçası, hatta bu döngünün kendisi olarak kabul ettiği zaman kavramı, dil bilgisel açıdan da insanlarda merak uyandıran, üzerine düşünülmesi gereken bir olgu olmuştur.

Fiziksel anlamda zaman (time) kavramı insan yaşamında süreçlerin ölçülmesinde kullanılır. Dil bilgisel zaman (tense) ise bir olayın gerçekleşme zamanını ifade eder ve olayların oluş sırasını belirlemek için oldukça önemlidir. Yani dil biliminde kullanılan *dil bilgisel zaman* kavramı *geçmiş*, *şimdiki* ve *gelecek* zamanı temsil eder ancak *fiziksel zaman* her yerde aynıdır, dil bilgisel zamandan farklı olarak dil bilgisi kurallarına ya da dil kullanımına bağlı değildir. Tez çalışmamızın bu bölümünde yalnızca dil bilgisel zaman kavramı üzerinde duracağız, öncesinde dil bilgisel zaman kavramı ile ilgili diğer dil biliminde kabul gören tanımlara kısaca değineceğiz.

Dil bilgisel zaman üzerine yapılan çalışmalar arasında en yaygın tanım Comrie (1985) tarafından yapılmıştır. Daha eski çalışmalara baktığımızda dil bilgisel zaman ile ilgili en önemli teorilerden biri Reichenbach'a (1947) aittir. Dahl (1971), Borik (2006), Jespersen (1924), Smith (1997) gibi birçok dil bilimcinin de dil bilgisel zaman üzerine önemli çalışmaları bulunmaktadır.

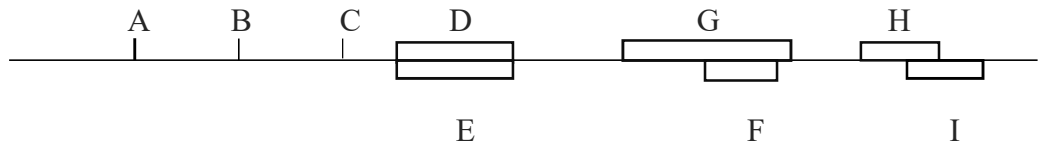
Reichenbach'e (1947: 71) göre olayların ya da durumların zamanını belirlemek için *konuşma anı* referans noktası olarak alınabilir. Buna göre *konuşma anından önce*, *konuşma anı ile eş zamanlı* ve *konuşma anından sonra* göstergeleriyle üç zaman (geçmiş, şimdi ve gelecek) belirlenebilir.

Comrie (1985: 2) dil bilgisel zamanı basit şekliyle 0 noktasını temel alarak açıklar ve buna göre geçmiş zamanı 0'nın soluna, gelecek zamanı ise sağ tarafına konumlandırır. 0 noktası *şu anı* temsil eder:

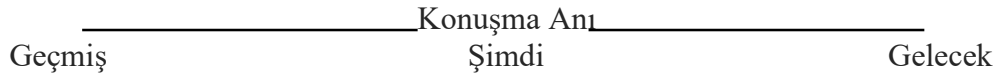
Tablo 1. (Comrie'nin zaman gösterimi 1985)

Anlık olan bir durum ya da bir olay, zaman çizgisindeki noktalarla gösterilir. Bu bağlamda Comrie, Tablo 1'de gösterilen zaman çizgisinden sonra farklı bir zaman çizgisi hazırlayarak olayları konuşma anına göre konumlandırmıştır. Comrie bu çizelgesini Tablo 2.'de görüldüğü üzere şu şekilde ifade eder: *B* durumundan önce *A* durumu, *B* durumunun peşinden *C* durumu gelirken *D* ve *E* durumları ise aynı zaman aralığındadır. *F* ve *G* durumuna bakıldığında ise bazı durumlar birbiri içinde gerçekleşebilir ya da örneğin; *H* ve *I* durumu gibi bazı durumlar zaman aralığında birbirinin bir parçası olabilirken *H*'nin zaman uzantısının *I*'nin bir parçası olmadığı durumlar da gözlemlenebilir (Comrie 1985: 5-6):

Tablo 2. (Comrie'nin Zaman Çizgisinde Şimdiki Zamana Göre Durumların Temsili 1985)

Smith'in zaman tanımına bakıldığında zamanın uzay gibi tek ve boyutsuz olduğu söylenebilir. Yani uzaydaki bir konumu tespit ederken yönelim noktasının varlığına ihtiyaç duyulduğu gibi olayları zaman çizgisinde konumlandırırken de bir yönelim noktası şarttır. Buna göre Smith, temel yönelim noktasını *şimdi* olarak belirlemiştir ve zaman çizgisinde de gösterdiği gibi dil bilgisel zaman, konuşma anından itibaren her iki yöne uzanan düz bir çizgidir. *Geçmiş* konuşma anının solunda, *gelecek* ise sağında konumlanır (1997: 98):

Tablo 3. (*Smith'in Zaman Çizgisi 1997*)

Bir hareket ya da durum, konuşma anına göre anlarda veya aralıklarda bulunabilir. Olaylar, durumlar art arda olabildiği gibi eş zamanlı da olabilmektedir. İki olay farklı zamanlarda gerçekleşiyse aralarında öncelik ve sonrakilik ilişkisi mümkündür. Dil bilgisel zamanın bulunmadığı dillerde zamansal konum görünüşsel bakış açılarıyla ve zarflarla ifade edilir (Smith 1997: 98-99).

Olayları zaman içinde konumlandırırken bir referans noktasına ihtiyaç duyulduğundan söz etmiştik. Bir olayı ya da durumu bir referans noktası ile ilişkilendiren sisteme ise *gösterime dayalı* (deictic) sistem denir. Bu sistemi anlamak için, *şimdi* yani 'konuşma anı' gösterim merkezi olarak alınmalıdır (Comrie 1985: 14). Buna göre deiktik yani gösterime dayalı olan ve deiktik olmayan iki farklı zamansal referanstan söz edilebilir. Dil bilgisel zamanın bulunduğu dillerde gösterime dayalı bir yapıdan bahsedilebilir fakat Çince veya Malayca gibi dil bilgisel zamanların bulunmadığı dillerde deiktik olmayan kullanımlar mevcuttur. Bu gibi dillerde bir olayın zamanı bağlama göre ve 'dün', 'şimdi', 'sonra' gibi zaman zarflarının yardımı ile tespit edilebilir (Lyson 1977: 678-679).

Dil bilgisel zamanı tanımlarken dikkat edilmesi gereken kavramlar arasında mutlak (absolute tense) ve göreceli zaman (relative tense) yer alır. Bu noktada ilk olarak mutlak zaman kavramını şu şekilde açıklayabiliriz; mutlak zaman, referans noktası olarak "şu an"ı merkez alan zamanları ifade etmek için kullanılan bir kavramdır. Ancak mutlak zaman referansı kesin olarak tanımlamak mümkün değildir çünkü olayları zaman içinde konumlandırırken başka bir zaman noktasına göre belirlemek gerekir. *Şu an* pek çok dilde zaman sistemlerinin temelini oluşturan bir referans noktası olarak kabul edilse de sonsuz sayıda referans noktası bulunur. Bununla birlikte *şu an* referans noktası olarak aldığımızda, dil bilgisel zamanları "şimdiki zamanı, bir olay zamanının şu an ile çakıştığı; geçmiş zamanı, bir olayın şu anın öncesinde gerçekleşen; gelecek zamanı ise bir olayın şu anın sonrasında gerçekleşen zamanı ifade eder" şeklinde basit bir tanım yapmak

karmaşık zaman ilişkilerini açıklamak için yetersiz kalacağından bu kavramlara daha yakından bakmak gerekir (Comrie 1985: 36).

Mutlak ve göreceli zamanı daha iyi anlamak için Comrie'nin mutlak tanımına bakılabilir. Buna göre mutlak zamanın temsilini oluşturmak için *Konuşma anını* yani *K noktasını* belirlemek gerekmektedir. Ayrıca, zaman içinde konumlandırılacak durumu temsil etmek için bir zaman noktası veya bir zaman aralığı belirlemek gerekmektedir; buna *O* yani "olay anı" olarak atıfta bulunabiliriz, olay anı durumun konumlandığı zaman noktasıdır (Comrie 1985: 122).

K ve *O*'yu birbirleriyle ilişkilendirmek için bazı zaman ilişkilerini belirlemek gerekmektedir. Bu ilişkiler, *önce*, *sonra* ve *eş zamanlı* olarak açıklanabilir. *Önce* ve *sonra* ilişkileri, zaman çizgisinde *X* aralığı *Y* aralığından önceyse (*X before Y*), zaman çizgisine göre *X*'in, *Y*'nin solunda konumlanırken *X*'in *Y*'den sonra olduğu durumda, *X*'in her bir zaman noktası *Y*'nin sağında yer alır. *Eş zamanlı* (simul) ilişkisinde ise; *X* aynı zamanda *Y* zaman aralığını içeriyorsa veya *X* aynı zamanda *Y*'de de bulunuyorsa (ya da tam tersi), *X* ve *Y* eş zamanlı olarak kabul edilir. Bu kavramları kullanarak üç mutlak zamanı (geçmiş, şimdi ve gelecek) şu şekilde formüle edilebilir (Comrie 1985: 122-123):

- Şimdiki zaman: O, K ile eş zamanlı
- Geçmiş zaman: O, K'den önce
- Gelecek zaman: O, K'den sonra

Comrie, geçmiş dışı zaman (non-past tense) ve gelecek dışı zaman (non-future tense) bulunan diller için bu zaman ilişkilerini şu şekilde gösterir (1985: 123-124):

Geçmiş dışı zaman: O eş zamanlı K veya K'den sonra O
Gelecek dışı zaman: O, K'den önce veya O eş zamanlı K

Göreceli zamanı belirlemek için ise *R* ile ifade edilen bir referans noktası oluşturmak gerekir. Böylece bir olayın zaman içindeki konumunu, bu referans noktasıyla *eş zamanlı*

(simultaneous), *ondan önce* (falling before) veya *ondan sonra* (falling after) şeklinde ilişkilendirebiliriz (Comrie 1985: 124-125):

- Göreceli şimdiki zaman: O eş zamanlı R
- Göreceli geçmiş zaman: O, R'den önce
- Göreceli gelecek zaman: O, R'den sonra

Yukarıda mutlak zamanı tanımlarken olduğu gibi göreceli zamanı ifade etmek için benzer bir gösterim yapılabilir. Buna göre göreceli geçmiş dışı zaman (relative non-past tense) ve göreceli gelecek dışı zaman (relative non-future tense) şeklinde bir gösterim yapılabilir (Comrie 1985: 125):

- Göreceli geçmiş dışı zaman: O, R'den önce değil
- Göreceli gelecek dışı zaman: O, R'den sonra değil

Türkçede zaman üzerine yapılan bilimsel çalışmalara farklı bir bakış açısı kazandıran en önemli isim Lars Johanson olmuştur (1971, 1994, 1999, 2000b). Johanson, Türkçede zamansal ilişkileri zamancı bir bakış açısı yerine görünüş perspektifleri temelinde ele alarak aralarındaki farklara değinir. Buna göre Türkçede zamansal ilişkileri belli bir referans noktasına göre yalnızca *geçmiş*, *gelecek* ve *şimdi* şeklinde değil aynı zamanda görünüşsel değerlerin de dikkat alınarak tespit edilmesi gerektiğini vurgular. Johanson bu durumu “görünüş-zaman” (aspektotempus) teorisine dayandırarak açıklar (1994: 247).

Johanson, görünüş-zaman modeline geçmeden önce Türkçedeki zamansal ilişkileri basitçe ele alır. İlk olarak *anlatılan olay* ve *konuşulan olay* arasında bir sıra ya da eş zamanlılık ilişkisinden söz etmek gerekir. Bu durumda *geçmiş*, *şimdi* ve *gelecek* zamanı daha net ifade edebiliriz: Şimdiki zamanda; konuşulan olay (O_k) ile anlatılan olay (O_a) eş zamanlıdır. Geçmiş zamanda; anlatılan olay (O_a), konuşulan olay (O_k)’dan önce gerçekleşir. Gelecek zamanda; anlatılan olay (O_a), konuşulan olay (O_k)’dan sonra gerçekleşir. Bu zamansal bağlantıları tespit ederken cümlede bulunan ‘dün’, ‘şimdi, burada’ gibi zaman zarflarının da yardımıyla önceliklik/sonrakilik ya da eş zamanlılık ilişkileri ifade edilebilmektedir (Johanson 1994: 247-248, Aydemir 2010: 15-16).

Türkçedeki zamansal ilişkilere daha yakından baktığımızda mutlak zaman ve göreceli zaman ayrımının tespit edilmesi gerektiğinden *anlatı dünyası* ve *konuşulan dünya* arasındaki farkı net olarak ortaya koymak gerekir. Bu durumda mutlak zamanı konuşulan dünya bağlamında ele alırsak olayları veya durumları az önce bahsettiğimiz gibi geçmiş, gelecek ve şimdi olarak konumlandırmak mümkün olacaktır. Böylece mutlak zamanı konuşma anına göre belirlerken göreceli zamanı, anlatılan dünya bağlamından yola çıkarak tespit edebiliriz. Anlatı dünyasında gerçek zaman söz konusu olmadığından olaylar, gerçek zamana göre yeniden aktarılır. Anlatı dünyasında referans noktası konuşma anı değildir çünkü burda söz konusu referans noktası zaman çizgisinde değişken olabilir (Johanson 2016: 77-78, Aydemir 2010: 16).

Johanson, mutlak ve göreceli zamanı tespit edebilmek için *Yöneliş noktası* (orientation point) ve *Belirleme noktası* (localization point) kavramlarından bahseder. Birincil gösterimli Yöneliş noktası, konuşmanın gerçekleştiği anı ifade eden *şimdi* (nunc) kavramıyla ilişkilendirilir, burada K noktası birincil gösterimli Y noktasını oluşturur. İkincil gösterimli Yöneliş noktası ise konuşma anından bağımsız olarak metinde belirlenen bir noktaya işaret eder yani K noktasından farklı bir referans noktasıdır. İkincil gösterimli Yöneliş noktası K noktasından bağımsız ve öznel olarak seçilir (2000b: 35). Belirleme noktası (B noktası) ise bir olayın ya da durumun gerçekleştirmiş sayılabilmesi için zaman çizgisinde geçilmesi gereken noktadır. Bu nokta, olayın ya da durumun gerçekleştiği zamanı temsil eder (Johanson 1994: 234).

Sonuç olarak, dil bilimsel zaman, bir olayı ya da durumu zaman çizgisinde geçmiş, şimdiki ve gelecek olarak kategorize etmeye imkan tanır. Bu çerçevede, bir olayın başka bir olaya göre zamansal sıralamasını (örneğin, bir olayın diğerinden önce ya da sonra gerçekleşmesi), bir olayın belirli bir süre boyunca devam etmesi gibi zamansal ilişkileri ifade etmek mümkündür. Bununla birlikte, zamansal ilişkilerin daha ayrıntılı ve derinlemesine anlaşılabilmesi için, görünüş (aspect) kavramının da dikkate alınması gerekir. Bu nedenle, tez çalışmamızın bir sonraki bölümünde, olayların ve durumların zaman çizgisindeki konumlarını daha kapsamlı bir şekilde anlayabilmek için görünüş kavramı detaylı bir şekilde ele alınacaktır.

3.2 GÖRÜNÜŞ

Görünüş kategorisi, dil bilgisel zaman kavramıyla yakından ilişkilidir. Bu bağlamda, Türk dillerindeki zaman eklerinin hem zamansal hem de görünüşsel işlevlere sahip olması, görünüşün zaman kavramından bağımsız olarak düşünülmemeyeceğini göstermektedir. Bu nedenle, dil bilgisel zamanın sadece zamansal özellikleriyle sınırlı kalmadan, görünüş değerleri açısından da incelenmesi gerekmektedir.

Görünüş kavramı, dil bilimi alanında çeşitli araştırmacılar (Vendler 1957, Smith 1991, Johanson 2000b, Comrie 1976, Bybee 1985, Dahl 1985 gibi) tarafından ele alınmış ve ayrıntılı olarak açıklanmaya çalışılmıştır. Türkçedeki görünüş konusunu ilk sistematikleştiren araştırmacı Lars Johanson'dur. Johanson'un (1971, 1994, 2000b) görünüş sistemi üzerine geliştirdiği *görünüş-zaman* (aspektotempora) modeli bu bakımdan oldukça önemlidir. Türkiye'de görünüş üzerine yapılan çalışmalar (Aydemir 2010, Aslan Demir 2016, Uğurlu 2003, Benzer 2012 gibi) ise sayıca sınırlıdır.

Çalışmanın bu bölümünde Lars Johanson, "Aspekt im Türkischen" çalışmasında ele aldığı görünüş kavramını, *görünüş-zaman* kuramından yola çıkarak açıklamaya çalışacağız.

Dil bilgisel zamanı açıklarken Comrie'nin görüşlerine değinmiştik. Comrie'ye göre zaman kavramı, olayları zaman içinde konumlandırabildiğimiz için deiktik yani gösterime dayalı bir kategori iken görünüş, durumun iç zamansal yapısıyla ilgili olduğundan deiktik bir kategori değildir. Bu bağlamda Comrie'nin görünüş tanımı *bitmişlik-bitmemişlik* karşıtlığını esas alır; *bitmişlik*, olaya dışardan bakarak bir bütün olarak ele alırken *bitmemişlik* fiilin iç yapısına odaklanır (1976: 2- 5).

Comrie, araştırmacıların *bitmişlik* terimini kısa süreli durumları, *bitmemişlik* terimini ise uzun süreli durumları ifade etmek için kullandığını belirtse de bu tanımı eksik olarak kabul eder çünkü hem bitmişlik hem de bitmemişlik görünüşleri aynı süre uzunluğunu ifade etmek için kullanılabilir (Comrie 1976: 16).

J. Kornfilt, Türkçede zaman işaretleyicilerinin çoğunun görünüş işlevi olduğunu belirtir. Bu işaretleyicilerin bazıları, zaman ve görünüş işlevi dışında kip işlevine de sahiptir. Türkçede bu işaretleyiciler, iki veya üç işlevlidir. Kornfilt, fiil zamanını şimdiki zaman, geçmiş zaman ve gelecek zaman olmak üzere üçe ayırmıştır (1997: 336-340).

Smith (1991) görünüş tanımı için kavramsal olarak görünüş terimi yerine *görünüşsel bakış açıları* (viewpoint aspect) terimini kullanmıştır. Smith'e göre cümleler, görünüşsel durum türleri ve bakış açıları hakkında bilgi verir. Bu iki bilgi birbirinden bağımsızdır (1997: xiii-2):

1. a. *Zeynep eve yürüdü* (Zeynep walked to home)
- b. *Zeynep eve yürüyordu* (Zeynep was walking to home)
- c. *Zeynep sokakta yürüdü* (Zeynep walked in the street)

(1a) örneğinde tamamlanmış bir olay vardır yani burada Zeynep'in "yürüme" işinin gerçekleştiği bilgisi verilir. (1b) örneğinde ise "Zeynep eve yürüyordu" ifadesinde hedefe ulaşıp ulaşılmadığına dair bir bilgi söz konusu değildir. (1c) örneği herhangi bir hedef içermez ve burada sadece "yürüme" işinin sonlandırıldığı bilgisine ulaşılabılır. Bu bilgi, cümlede dil bilgisi formları aracılığıyla iletilir. Smith'e göre görünüşsel bakış açıları, olayları belirli bir açıdan sunar ve böylece söz konusu durumun tam veya kısmi görünüşü yansıtılmış olur (Smith 1997: xiii-2).

İkincisi ise söz konusu durum belli bir sınıfa ait olabilir; 'durum', olay ve durum arasında nötr bir şekilde kullanılır. Farklı türdeki durumlar aynı bakış açısı ile verilebilir. İngilizce'den örnek verecek olursak (Smith 1997: xiii-3);

2. a. *Deniz spoke*. 'Deniz konuştu.'
- b. *Deniz was in conversation*. 'Deniz konuşma halindeydi.'

İlk örnek bir hareket içerir yani aktivite olayını, ikinci örnek ise bir mevcut durumu ifade eder. Smith'e göre bakış açıları genellikle çeşitli ekler yardımıyla belirtilirken durum türü daha soyut bir şekilde, fiil ve fiil yapıları tarafından ifade edilir (Smith xiii-xiv).

Smith'in tanımına göre durum türleri; *durum*, *etkinlik*, *ani*, *tamamlanma* ve *başarma* olarak beşe ayrılır. Buna göre durum; statik, sürekli iken etkinlik; dinamik, sürekli ve atelik olayları kapsar. Ani; dinamik, atelik, anlık. Tamamlanma; dinamik, sürekli, telik başarma ise dinamik, atelik, anlık durumlar için geçerli olabilir. Bununla birlikte telik ve atelik olaylar doğal bir son noktasına sahip olup olmama noktasında birbirinden ayrılır: Telik olayların doğal son noktaları vardır oysa atelik olayların bitişi yoktur. Smith son olarak görünüş kavramını *bitmişlik*, *bitmemişlik* ve *nötr* olarak kategorize etmiştir (1997: 3).

Johanson'a göre görünüş, kılınış ve zaman unsurlarının birbirleriyle nasıl bir etkileşim içinde olduğunu tespit etmek büyük öneme sahiptir. Johanson bu etkileşimi açıklamak için *görünüş-zaman* (aspektotempora) terimini kullanmıştır. Konuşmacının olaylara yaklaşımını belirleyen öznel bakış açıları, birtakım görünüş değerleri sunar ve sunulan bu görünüş değerleri, konuşmacının olaya yönelik tutumunu ve bunu nasıl ifade etmek istediğini belirtir (2016: 51-56).

Görünüş kavramı bazı araştırmacılar (Borik 2006, Smith 1997) tarafından kılınış ile birlikte ele alınsa da görünüş kategorisi kılınış kategorisinden farklı olarak olayların iç yapısıyla ilgilenmez çünkü görünüş işlemcilerinin temel görevi fiillerin iç evrelerini tespit etmek değildir. Görünüş kavramı öznel, konuşmacının görüşlerine dayalıdır (Johanson 2000b: 29).

Johanson'a (2000b: 29) göre görünüş kategorisi olayları kendi sınırları içinde, intraterminal yani *sınırlar-arası* (intraterminality), olayın sınırı aşıldıktan sonra, *sınır sonrası* (postterminality) ve *sınıra bakış* (adterminality/terminality) olarak üçe ayrılır. Bu doğrultuda görünüş değerleri aşağıda olduğu gibi ifade edilebilir:

Sınırlar-arası Bakış (Intraterminality): Sınırlar-arası bakış açısı, olayların iç ya da dış sınırlarını vurgulamaz. Bu görünüş değerine göre olaylar kendi sınırları dahilinde (başlangıç ve bitiş sınırları) gözlemlenir. Sınırlar-arası bakış açısını Türkçede $-(X)yor$, $-(X)r$ veya $-(X)rdı$ şeklindeki biçimlerle göstermek mümkündür (Johanson 2022: 38)

Sınır sonrası Bakış (Postterminality): Olay gerçekleştikten sonraki bir aşamada yansıtılır (Johanson 2022: 38). Bu bakış açısında olayın kritik sınırı aşıldığından olay, konuşma anına göre “önce” konumlandırılabilir. Türkçede sınır sonrası bakış açısı, $-mXş$ gibi geçmiş zaman işaretleyecileri ile verilebilir. (Johanson 1994: 251).

Sınıra Bakış (Terminality): Bu bakış açısına göre söz edilen olay kritik sınıra ulaşmıştır, söz konusu durum ya da olay doğrudan bir bütün olarak sunulur. Sınıra bakış, olayların başlangıç ya da bitiş sınırını vurgulamaz, burada olay gerçekleşmiş kabul edilir (Johanson 2000b: 59, Johanson 2021a: 661).

Görünüş kategorisinde odaklılık derecelerine değinmek gerekir. Göreceli olan odak noktası, bazı durumlarda yüksek ya da düşük odaklılık bildirebilir (Johanson 2000b: 85, Johanson 2022: 38). Bu noktada şimdiki zamanı göstermek için kullanılan $-(X)yor$ ve $-mAktA$ işaretleyicilerine bakıldığında $-mAktA$ yüksek bir odaklılık işlevine sahiptir. Örneğin; Kardeşim şu an resim çizmekte. $-(X)yor$ eki ise daha düşük bir odaklılığa sahiptir. Örneğin; Haziran ayında Paris’e gidiyorum (Johanson 1994: 255).

3.3 GEÇMİŞ ZAMAN

Geçmiş zaman kavramı en temelde olayların veya durumların konuşma anından öncesinde gerçekleştiğini ifade etmek için kullanılan zaman kategorisidir. Geçmiş zamanı ifade ederken zaman zarfları, ek veya zaman bağlaçları gibi birçok dil bilgisel araç da kullanılır.

Yukarıda da değinildiği üzere, Bernard Comrie'nin zaman çizelgesi modelinde, geçmiş zaman, zaman çizgisinde 0 noktası olarak adlandırılan şimdiki anın sol tarafına yerleştirilir. Bu modelde 0 noktası, konuşmanın yapıldığı anı temsil eder ve geçmiş zaman, bu noktanın solunda, yani konuşma anına göre daha önce konumlandırılır. Bu konumlandırma geçmiş zamanın, konuşma anından bağımsız, belirli bir zaman diliminde gerçekleşen olayları ifade ettiğini gösterir. Comrie'nin bu modeli, zamanın çizgisel bir yapıda olduğunu ve olayların bu çizgi üzerinde belirli noktalara konumlandırılabilceğini öne sürer. Bu çerçevede geçmiş zamanın kullanımı, olayların zaman çizgisindeki spesifik konumlarını belirlemek için bir araç olarak işlev görür ve dil bilgisel zaman kavramının analiz edilmesine yardımcı olur. Buradan yola çıkarak şu örnekleri verebiliriz: *Ahmet İzmir'deydi* örneğine baktığımızda Ahmet'in belirli bir zamanda geçmişte İzmir'de bulunduğunu ifade eder. Ancak *Ahmet İzmir'de bulundu* cümlesinde Ahmet'in geçmişte tam olarak hangi zamanda İzmir'de bulunduğu belirtilmediğinden sadece Ahmet'in geçmişte bir zamanda İzmir'de bulunduğu anlaşılır (Comrie 1985: 41).

Yukarıdaki örnekte olduğu gibi geçmiş zaman kullanımı, bir durumu konuşma anından öncesine konumlandırılırken, o durumun şu an veya gelecekte devam edip etmediği hakkında bir bilgi vermez. Ancak konuşma sırasında, o durumun şu anda ya da gelecekte devam edip etmediği hakkında bir çıkarım yapılabilir. Bu durum *Grice İlkeleri*'nden kaynaklanmaktadır (Comrie 1985: 41). Bu ilkelere göre bir durumun konuşma anından öncesine yani geçmiş zamana konumlandırılması, o durumun şu anda geçerli olmadığını ve gelecekte devam etmeyeceğini gösterir. Örneğin; *Ahmet eskiden Ankara'da yaşardı* cümlesine baktığımızda (Grice ilkesindeki şartlar sağlanmışsa) Ahmet'in artık Ankara'da yaşamadığı çıkarımı yapılabilir. Fakat bağlam, böyle bir çıkarımın ortadan kaldırılmasına sebep olabilir. Örneğin, Ahmet'in şu anda Ankara'da yaşadığı tespit edilirse ve *On yıl*

önce nerede yaşadı? diye sorulursa, *O zaman da Ankara'da yaşırdı* şeklinde bir yanıt vermek, az önce bahsettiğimiz çıkarımın aksini gösterir. Ayrıca bağlam, çıkarımın doğru olup olmadığını belirsiz bırakabilir: *Ahmet Ankara'da mı yaşıyor?* sorusuna *Eskiden orada yaşırdı ama hala orada yaşayıp yaşamadığını bilmiyorum* şeklinde bir yanıt vermek, Ahmet'in hala orada yaşayıp yaşamadığını belirsiz kılar. Benzer bir durum geçmiş sürekli yapıları (past progressive constructions) ile görülebilir (Comrie 1985: 41-42).

Bağlamın çıkarımı geçersiz hale getirmesi az önce bahsettiğimiz durumlara sebep olabileceği için bir dilin geçmişte var olan ancak şu anda var olmayan bir durumu kodlayan bir dil bilgisi formuna sahip olup olmadığı sorusunu sorabiliriz. Bu bazı durumlarda gramer dışı sözcüklerle ifade edilebilir. Örneğin, *Ahmet beş dakika önce su içiyordu ama şimdi içmiyor* cümlesini “artık” sözcüğünü kullanarak *Ahmet artık su içmiyor* şeklinde belirtebiliriz (Comrie 1985: 42-43).

L. Johanson, geçmiş zaman ilişkilerine dair analizinde, Türkçede yüklemleştircilerin diğer zaman ilişkilerine nazaran özellikle öncelik ilişkisini sistematik bir biçimde işaret ettiğini belirtir. Bu bağlamda Johanson, öncelik ilişkisinde olayın ya da eylemin oluş zamanının, konuşma anına göre önceden gerçekleştiğini vurgular (2000b: 34). Türkçede geçmiş zaman kavramını öncelik anlamında ele aldığımızda birincil öncelik ilişkisi, *-mXş*, *-DX* gibi biçim birimlerle gösterilir. Örneğin; *Mehmet az önce gitti* (Aydemir 2010: 20). Bu noktada *öncekilik* (anteriority) ilişkisinde tüm olayın, yöneliş noktasından önce olmasına gerek yoktur. Zamansal ve görünüşsel değerler bir diğerini kapsayabileceği için hiyerarşik bir yapıya sahiptir (2000b: 35).

Zamansal olarak geçmişte konumlanan bir olay düşünürsek belirleme anı ile örtüşebilir yani $B = O^2$. Bu durumda öncelik ilişkisi ikincil bir bakış açısı oluşturur (Johanson 2000b: 35):

Geçmiş zamanda sınırlar-arası bakış ‘Ayşe yazıyordu’

Geçmiş zamanda sınır sonrası bakış ‘Ayşe yazmıştı’

Geçmiş zamanda sınıra bakış ‘Ayşe yazdı’

Yukarıda bahsettiğimiz gibi Türkçede dil bilgisel zamanı gösteren çeşitli ekler vardır. Bu ekler yalnızca basit yapılı $-DX$, $-mXş$ gibi işaretleyiciler değil aynı zamanda ek fiillerle kurulan birleşik yapılı örneğin $-mXştX$ gibi işaretleyicilerdir. Örneğin; *i-* Eski Türkçede *är-* ‘olmak’ yani *idi* ek fiili, geniş zaman (aorist) eki ile işaretlenmiş tabanlara eklenebilir: *O, eskiden alırdı*. Ya da basit yapılı $-mXş$ ile işaretlenmiş fiil tabanına eklenebilir: *Dün almıştı*. vb. örnekler verilebilir (Csató and Johanson 2021: 255). Bu yapılara görünüş-zaman temelinde daha yakından bakalım.

3.3.1 Geçmiş Zamanda Sınırlar-Arası Bakış

Ek fiiller (distant copula particles) hem zamansal hem de zamansal olmayanın uzaklığını ifade eder yani genel anlamda geçmişe yönelik ifadeler için kullanılır. Bu işaretleyiciler, bir eylemi veya durumu belirli bir geçmiş zaman noktasına yerleştirirler (Johanson 2021a: 565). Buna göre geçmişte sınırlar-arasılık bildiren işaretleyicileri şu şekilde tanımlayabiliriz: *İdi* ek fiili, odaklı intraterminal işleve sahip $-(X)yor$, $-mAKtA$ ve odaklı olmayan $-(X)r$ ekleriyle birlikte geçmişe yönelik süregelen veya tekrar eden olayları gösteren birleşik yapılı $-(X)yordu$, $-mAKtAydl$, $-(X)rdX/-(A)rdl$ geçmiş zaman işaretleyicilerini oluşturur. Bu yapılar, olayı oluş sürecinde yansıttığından olayın tamamlanıp tamamlanmadığı hakkında herhangi bir bilgi içermez (2021a: 716-719). Örneğin; *Tam çıkıyordum., Okumaktaydı*. vb.

Bu işaretleyiciler zamansal açıdan *geçmişte bitmemişlik* (imperfekt) ifade eder. Buna göre olayın B noktası, K noktasından önce yani konuşma anına göre geçmiş zaman diliminde gerçekleşir. Burada olay konuşma anına göre geçmişte, başlangıç ve bitiş sınırları içinde yansıtılır (Johanson 1994: 261). Örneğin; *Kardeşim ders çalışmaktaydı., Sen aradığında yemek yiyordum*.

$-(X)yordu$ ve $-mAKtAydl$ görünüşsel açıdan odaklı sınırlar-arası bakış açısı yansıtır. Yani konuşma anından önce gerçekleşen B noktası, ikincil gösterimli Y noktasına yönelik olayın oluş sürecini yansıtan bir bakış açısı sunar (Johanson 1994: 261).

–(X)rdX eki geçmişte tekrar eden hareketleri göstermek için kullanılır. Örneğin; Eskiden hep dergi *okurdum*. Bu eki tıpkı -(X)yordu ve -mAKtAydI gibi geçmişte bitmemişlik bildirir ve olayın kritik sınırı aşılmamıştır (Johanson 1994: 261). Ancak –(X)rdX eki -(X)yordu ve -mAKtAydI eki ile benzer olsa da görünüş açısından odaklılık bildirmez (Johanson 1994: 261).

3.3.2 Geçmiş Zamanda Sınır Bakış

Türkçede terminal bakış açısı genellikle -DX işaretleyicisi ile ifade edilir. Buna göre olaylar, başlangıç ya da bitiş sınırı vurgulamaz, bir bütün olarak yansıtılır. Terminal bakış açısı, olayın tamamlanmış ve geçmişe ait olduğunu vurgular (Johanson 2021a: 661).

-DX eki, basit yapılı geçmiş zaman işaretleyicisi olarak kullanılır ve buna göre B noktası zamansal olarak K noktasından önceki bir noktada konumlandırılır. Terminal bakış açısına sahip -DX eki kanıtsallık içermez, doğrudan aktarımlarda kullanılır (Johanson 2021a: 661) Örneğin; Dün *geldi*, Geçen hafta bu yazıyı *okudum*.

Türkiye Türkçesinde terminal bakış açısına sahip olan bir diğer işaretleyici -DXydX ekidir. *İdi* ek fiili ve -DX terminal ekinin birleşmesinden oluşan -DXydX eki, geçmiş zaman işlevine sahiptir, yani olayın B noktası K noktasından öncedir (Johanson 1994: 264).

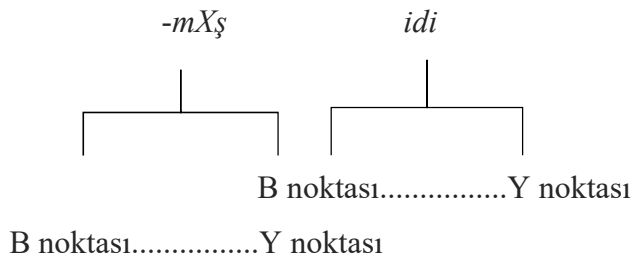
3.3.3 Geçmiş Zamanda Sınır Sonrası Bakış

Geçmiş zamanda sınır sonrası bakış açısına göre olay, gerçekleşmesinin ardından sonraki bir sürede yansıtılır. Bu bakış açısında bir olay veya durum, K noktasından önceki bir zaman diliminde gerçekleşmiş olarak kabul edilir, buna göre olay kritik sınırın çoktan aşılmış olduğu bir zaman diliminde sunulur (Johanson 2022: 38-39, Johanson 1994: 249-251). Türkçede, bu geçmiş zamanı ifade etmek için basit yapılı -mXş ve birleşik yapılı -mXştX geçmiş zaman işaretleyicileri kullanılır. Örneğin; *Salona baktım, annem gitmiş*.

Türkiye Türkçesinde postterminal işleve sahip olan $-mXş$ eki aynı zamanda olayın doğrudan tanıklık edilmemiş olduğunu ya da çıkarım yapıldığını gösterir. Yani geçmiş zamanda işlevinin yanı sıra hem kanıtsal hem de dolaylılık bildirir (Johanson 1994: 256, Johanson 2021a: 651).

Geçmiş zamanda sınır sonrası bakış açısı bildiren $-mXştX$ işaretleyicisi ise geçmişte tamamlanmış bir olayın daha önceki bir noktaya ait olduğunu gösterir. Yani olayın geçmişte gerçekleştiğini ve bu olayın bir sonraki olaydan önce tamamlandığını ifade eder ve $-mXş$ ekinin aksine kanıtsal işleve sahip değildir (Johanson 2021a: 721). Örneğin; *Dün akşam onu aramıştım.*

Birleşik yapılı geçmiş zaman işaretleyicilerinden biri olan bu ek, *geçmişte bitmişlik* (plusquamperfekt) yani geçmiş zamanda başka bir geçmiş zaman göstermektedir. Bu mazilik ilişkisi, Yöneliş noktası ve Belirleme noktasına göre şu şekilde gösterilebilir (Johanson 2016: 62):

Buna göre Türkçede basit yapılı ve birleşik yapılı geçmiş zaman işaretleyicileri hem farklı görünüş işlevlerine hem de farklı zamansal işlevlere sahiptir. Sınır bakış ifade eden $-DX$ eki ve sınır sonrası bakış bildiren $-mXş$ eki basit zamanı ifade etmek için kullanılır. Daha karmaşık zaman ilişkilerini ifade etmek için ise (geçmişte başka bir geçmiş zamanı ifade etmek gibi); $-mXştX$, $-DXydX$ gibi geçmiş zaman işaretleyicileri kullanılır. Bununla birlikte geçmişte sınırlar-arası bakış sunan $-(X)rdX$ eki, odaklı sınırlar-arası bakış bildiren $-(X)yordu$ ve $-mAKtAydI$ işaretleyicileri daha karmaşık zaman ilişkilerini ifade etmek için kullanılmaktadır. Sonraki bölümde Başkurtçadaki basit ve birleşik yapılı geçmiş zaman işaretleyicilerinin görünüş-zaman işlevlerini ele alacağız ve bu işaretleyicilerin Türkiye Türkçesindeki işlevsel ve biçimsel karşılıklarına değineceğiz.

4. BÖLÜM: BAŞKURTÇADA GEÇMİŞ ZAMAN

Başkurtçada basit yapı ve birleşik yapı geçmiş zaman işaretleyicileri zaman işlevinin yanı sıra görünüş işlevlerine de sahiptir. Bu nedenle bu işaretleyicilerin temel cümlelerdeki görünüş işlevlerini tespit etmek ve Türkiye Türkçesindeki işlevsel karşılıklarını belirlemek önem taşır. Ancak Başkurtça ve Türkiye Türkçesi gramer kitaplarında (Poppe 1962, Biner 2014, Ergin 1998, Korkmaz 2019) geçmiş zaman işaretleyicileri zamancı bir bakış açısıyla ele alınmıştır. Aşağıda basit ve birleşik yapıdaki geçmiş zaman işaretleyicilerinin temel cümlelerdeki fonksiyonlarını görünüş-zaman kuramı çerçevesinde örneklerle betimleyeceğiz. İnceleme bölümüne geçmeden önce Başkurtçadaki geçmiş zaman işaretleyicilerinden kısaca bahsedelim:

Başkurtçada en sık kullanılan eklerden biri terminal *-NE* ekidir. *-NE* geçmiş zaman eki doğrudan tecrübe edilen olaylar için kullanılır. Yani *-NE* konuşmacının kendi gözlemlerine ve deneyimlerine dayanır. Örneğin; *kürđem* “gördüm” (Poppe 1962: 45).

En sık kullanılan eklerden bir diğeri ise *-GAN* işaretleyicisidir. Bu ek, geçmişte gerçekleşmiş olayların ya da geçmişte gerçekleşmiş ancak gözlemlenmemiş olayların gösteriminde kullanılır. Örneğin; *tötqan* “tutmuş” (Poppe 1962: 47-48). Bu ek aynı zamanda kanıtsallık ve sonuçsallık bildirir.

Birleşik yapı *-A/-y ině* eki, temelde bir olayın bitmemiş (imperfekt) olarak algılandığını gösteren bir geçmiş zaman işaretleyicisidir (Berta 2022: 311). Burada olay, konuşma anına göre geçmiş bir zamanda, belirli başlangıç ve bitiş noktaları arasında yani süreç aşamasında sunulur.

-A/-y törğan ině geçmiş zaman işaretleyicisi geçmişte alışkanlık (past participle) bildiren olay ya da durumları ifade etmek için kullanılır (Berta 2022: 312). Diğer bir temel cümle işaretleyicisi *-(X)r ině*, geçmişte gerçekleşmesi olası olan fakat gerçekleşmemiş bir olayı

veya durumu ifade etmek üzere kullanılmaktadır (Berta 2022: 313). Bu ekin geçmiş zaman işleviyle kullanıldığı örnekler de bulunmaktadır.

Başkurtçada bir diğer geçmiş zaman işaretleyicisi olan *-GAni* eki, şu ana göre geçmişte gerçekleşmiş olayları veya durumları ifade etmek için kullanılmaktadır (Poppe 1962: 75). *-GAni* eki, söz konusu olayın geçmiş zamanda bir noktada çoktan gerçekleşmiş olduğunu ifade eder (Berta 2022: 311-312).

-AsAK ině geçmiş zaman işaretleyicisi, geçmişte devam ettirilmemiş olayları gerçekleştirilmeye yönelik bir eğilime işaret eder. Yani bir olayın veya eylemin geçmişte planlandığını ancak henüz gerçekleşmediğini anlamına gelir. Örneğin; *kiläsäk iněm* “gelecektim” (Poppe 1962: 74).

4.1 BAŞKURTÇADA GEÇMİŞ ZAMAN İŞARETLEYİCİLERİ

4.1.1 -NĚ

Başkurtça'da, geçmiş zamanı ifade eden birçok işaretleyici vardır ve bunların başında terminal geçmiş zaman *-NĚ* eki gelir. Bu ek, bir olayın geçmişte bir noktada gerçekleştiğine atıfta bulunmak için kullanılır. *-NĚ* eki birçok alomorfa sahiptir; *yaha-nu* ‘yaptı’, *kit-tĕ* ‘gitti’, *yaδ-δi-m* ‘yazdım’, *al-dı-m* ‘aldım’ (Berta 2022: 304-312).

Terminal eki *-NĚ*, yüklemde yer alan olayın konuşma anına (K noktası) göre geçmişte gerçekleştiğini ifade eder. Lars Johanson'un görünüş-zaman teorisinden yola çıkarak bu ekin, esasen birincil öncelik ilişkisini ifade eden bir geçmiş zaman işaretleyicisi olarak kullanıldığını söyleyebiliriz. Birincil öncelikte, K noktasını referans noktası olarak kabul edilir. Buna göre, *-NĚ* eki ile işaretlenen bir yüklemde, söz konusu olayın B noktası, konuşma anının öncesinde yer alan bir zaman dilimine denk gelir. Örneğin; *Kisä uni kūrđēm* ‘Dün onu gördüm’

-NĚ eki, Türkiye Türkçesinde hem zamansal hem işlevsel açıdan benzer bir kullanıma sahiptir. Bu ekin biçimsel karşılığı Türkiye Türkçesinde de *-DX* şeklindedir. *-DX* terminal eki, söz konusu olayın konuşma anından önce gerçekleştiğini, yani geçmişte bir noktada bitmiş olduğunu gösterir. Olayın B noktası, K noktasından önceye konumlandırılır (Johanson 1994: 256). Aşağıdaki örneklerde *-NĚ* ekinin zaman işlevini daha yakından görebiliriz:

1. — *Kisä gĕnä awıłdan ŗiltĕrattĕlar, bĕyĕł habantuyġa¹ saqĕrđĕlar* (ĠB 317).

“— Daha dün köyden aradılar, bu yıl Habantuy’a davet ettiler.”

2. *Ālē gĕnä kūrġän tōštän ađaq aynĕw öšön, yĕłġa yarĕna barĕp, yaltĕr bařĕn, bitĕn yĕwđĕ* (MU 76).

¹ **Habantuy:** Hasat Festivali.

“Daha yeni gördüğü rüyadan ayılmak için nehrin kenarına gidip yanan başını, yüzünü yıkadı.”

3. ...*Öşö hüðärðe ätkändän huñ, kapitandñ başñ hälänep töştö, häm ul yän birðe. Yuldaştarı kewek uk, ul da şunda uq sañga äylände* (E 27).

“...Bu sözleri söyledikten sonra kaptanın başı devrildi ve can verdi. Yoldaşları gibi, o da toza dönüştü.”

4. *Ömögölsöm, Biðgäk tötkanday qaltıranıp, Änvärðe sitkäräk saqırðı la, yaq-qagına qarangılap algas, şıbırlap qına xäbär haldı* (HÄ 74).

“Ümmügülsüm, sıtma tutmuş gibi silkinip Enver'i çağırdı, etrafına bakındıktan sonra ter içinde haber verdi.”

Bu ek zaman işlevinin yanı sıra görünüş işlevine de sahiptir. -*NE* işaretleyicisi, görünüş işlevi olarak terminallik bildirir. Terminal görünüş değerleri olaya odaklanan basit geçmiş zamanı ifade eder (Johanson 2021a: 661). Bu bakış açısına göre yukarıda da bahsettiğimiz gibi olayın B noktasının, konuşma anından önce gerçekleştiğini ve yüklem içerdiği olayın tam olarak doğrudan yansıtıldığını söyleyebiliriz. Yani bu ek, geçmişte bir noktada gerçekleşen bir olayı bir bütün halinde sunar. Başkurtça cümle örneklerinde -*NE* ekinin görünüş işlevlerine bakalım:

5. *20 meñdän aşıw kışänä yığan bayramda 7 däwlättän yılqışılar qatnaştı* (F).

“20 binden fazla insanı bir araya getiren bayrama 7 ülkeden seyisler katıldı.”

6. *Batşa qatını: “Xäðer uk hüðän tuqtap eşkä tötönmahagıð, bötagëððeñ dä başın qırpqır taşlayım!” — tip qışqırðı* (AL 73).

“Kraliçe: “Şimdi konuşmayı bırakıp işinize devam etmezseniz, hepinizin kellesini kesip atacağım! — diye bağırdı.”

7. — *Üdi Änwäröđeň muyiňna asıľındı.* — *Şulay bit, iptäş rektör?* (GB 372).
 “— Kendisi, Enver’in yakasına yapıştı. — Öyle mi, yoldaş rektör?”

8. — *İrtä kilhän gēnä baliğ ēlägä ul, — tip miğırđanı* (HB 44).
 “— Erken gelirsen ancak balık yakalarsın, — diye mırıldandı.”

Terminal ekinin işlevlerini tam olarak tespit etmek için birincil öncelik ile göreceli öncelik arasında bir ayrımın yapılması, işlevsel açıdan farklılıkların ortaya konulması açısından önemlidir. Bu noktada yukarıda da ifade ettiğimiz gibi birincil öncelik için K noktası referans alınır. İkincil gösterimli Y noktasının referans alındığı durumlarda ise göreceli öncelikten söz edebiliriz (Johanson 1994: 254). Bu bağlamda *-NE* ekinin göreceli öncelik ifade ettiği durumlar da bulunmaktadır.

Görünüş ve zaman işlevinin yanı sıra anlatım tabanı olarak da kullanılan *-NE* işaretleyicisi, yalnızca anlatı dünyası için geçerli olan göreceli öncelik bildirir. Bu anlatı işlevine masallarda sıkça rastlayabiliriz. Aşağıdaki örneklerde *-NE* ekinin göreceli öncelik taşıdığı açıkça görülmektedir:

9. *Öşö hüđdärēmdē işētkās, tēgē āđām minē ašatti-ēsērdē lä: “Äyđä kittēk!”*
 — *tip, yaqşı atqa atlandırđı. Kōn barđıq, tōn barđıq, axırđa batşahi āl-*
Miheryän tigän kēşē bulğan bēr qalağa kilēp ēttēk. Yuldaşım, batşaga inēp,
minēy xaqta bēldērdē. Tēgē minē üđē yanına alip inēwđären talap ittē (S 22).

“Bu sözlerimi duyunca o adam beni yedirdi içirdi: “Hadi gidelim!” — dedi ve güzel bir ata bindirdi. Gece-gündüz gittik, sonunda Kral el-Mihiryen adlı adamın olduğu şehre geldik. Yoldaşım, kralın yanına gidip benden bahsetti. O, yanına girmemi istedi.”

10. *Bēr saq min kül sitēndä yörögändä, bēr qatın ösrani.* *Şul qatın: “Bīnaw küldä*
bēr altın öyräk yöröysö, ul nindäy öyräk ikän?”— tigäs, ikāwläp kül sitenä
bara halip qaraniq. Bēđdē kürgäs tä, tēgē öyräk külgä suma halip yugaldı.
Min qabat qaraştırğılaham da, ul öyräktē his kürä almanım (Ä 258).

“Bir keresinde göl kenarında yürürken bir kadın karşıma çıktı. O kadın: "İşte, gölde altın bir ördek yürüyor, bu ne biçim ördekmiş? — deyince ikimiz göl kenarına gidip baktık. Bizi görünce o ördek suya dalıp ortadan kayboldu. Ben tekrar bakındım ama o ördeği hiç göremedim.”

11. *Axırða Rõman tüðmãně, yõk ẽrgãhãnã barĩp, bẽr şẽşãně hurĩp aldĩ la tũbãlẽk aştĩnda gĩna awĩðĩnan hẽmẽrðě. Yartĩ samahĩn ẽskãs, unĩ kirẽ urĩnĩna alĩp barĩp tũqtĩ, bẽr tõqtõŋ bãyẽn sisẽp kẽşãhãnã kãnfit tultĩrðĩ, hãm að gĩna xalĩq arahĩnda butalĩp yõrõgãs, solanga qaray yunãldě* (MU 52).

“Sonunda Roman dayanamadı, yükün yanına gidip gizlice bir şişe aldı ve çardağın altında somurdu. Yarıdan fazlasını içtikten sonra, şişeyi geri yerine götürüp koydu, bir çuvalın ipini çözüp cebine şeker doldurdu ve bir süre insanlar arasında dolandıktan sonra salona doğru yöneldi.”

4.1.2 -GAN

Başkurtçada en sık kullanılan geçmiş zaman işaretleyicilerinden biri de -GAN’dır. Postterminal -GAN eki, geçmiş zamanı ifade etmek için kullanılır. Başkurtçada bu ekin hem basit hem de birleşik formda kullanımları bulunmaktadır. Bu ek, kendisinden sonra kişi ekleriyle birlikte kullanılabilir. Örneğin; *Başla-ğan-dar* ‘başlamışlar’, *şĩq-qan* ‘çıkış’.

-GAN ekinin, Başkurtçada yüklemeleştirici olarak kullanıldığı temel cümlelerde, hem görünüş hem de zaman işlevine sahip olduğu gözlemlenebilir. Geçmiş zamanı ifade etmek için kullanılan bu ek aynı zaman sonuçsallık ve kanıtsallık da bildirir. Bu noktada Tatarcaya baktığımızda -GAN eki, sonuç odaklı bir geçmiş zaman formu olarak kullanılmaktadır. Yani konuşma anına göre geçmişte gerçekleşen ve belli sonuçları olan bir eylemi ifade etmektedir. Buna göre olayın kendisinden çok “sonucu” ön plandadır. (Greed 2009: 14-15, Johanson 2021a: 651). Buradan yola çıkarak Başkurtçada bulunan -GAN işaretleyicisinin, Tatarcadaki gibi sonuçsallık ifade ettiğini söyleyebiliriz.

-*GAn* eki aynı zamanda tanık olunmayan durumları bildirmek için kullanılır. Tanık olunmayan bir bilginin aktarımı, sonuca veya kişinin çıkarımlarına dayalı olabilir. Bu da kanıtsal anlamlara yol açmıştır (Greed 2009: 15, Johanson 2021a: 651-655). Bu durumda, bir zarf kullanılarak konuşmacı, doğrudan tanıklık etmediğini vurgular. Eğer zarf kullanılmazsa yüklem, konuşmacının şahit olmadığı ve dolaylı bir şekilde sonuçlandırılan bir eylemi ifade eder. Ancak burada söz edilen “dolaylılık” ifadesinde başkasından duyulmuş olma şartı yoktur. Yani “başkasından duyulmuş bir olayı ifade ettiği” anlamına gelmez. Dolaylılıktan kastedilen yalnızca kanıtlara dayalı bir çıkarımdır. Bu tür kanıtsal bir ifade, kişinin geçmişte kendisinin kontrolü dışında gerçekleşen veya hatırlayamadığı olayları anlatmak için birinci tekil kişiyle de kullanılabilir (Greed 2009: 16-17). Örneğin; *Min Alëksandriyalı nasraniðar gaylähëndä dönyağa kilgänmën* (Ä 101). “Ben İskenderiyeli Hristiyan bir ailede dünyaya gelmişim.”

Başkurtçada geçmiş zamanı ifade eden postterminal -*GAn* işaretleyicisi, Türkiye Türkçesinde biçimsel açıdan -*mXş* ekine karşılık gelir. İşlevsel açıdan bakıldığında -*mXş* eki, çıkarım, şaşırma, duyum gibi hem kanıtsal hem de dolaylı anlamlar taşır (Johanson 2021a: 653). Buna göre Türkiye Türkçesinde kullanılan -*mXş* ekinin, -*GAn* ekinden farklı olarak dolaylılık bildirdiğini ifade edebiliriz Örneğin; *Annemin söylediğine göre onlar geçen sene buradan taşınmış.*

Başkurtçada ve Tatarcada -*GAn* ekinin dolaylılık bildirmemesi, dolaylılık anlamı içeren diğer Türk dillerindeki işaretleyicilerden ayırır. Örneğin; Oğuz grubu Türk dillerinden Türkmencedeki -(*IpdIr*) eki tanık olunmamış olayların gösteriminde kullanılır (Aslan Demir 2016: 73).

Aşağıda verilen örneklerde geçmiş zaman işaretleyicisi -*GAn*’ın sonuç odaklı ve kanıtsallık ifade eden kullanımlarını daha yakından görebiliriz. Bu örneklerde olayın B noktası, konuşma anına göre geçmiş bir zaman diliminde konumlandırılmıştır:

1. *Baqşala hıw  s rg  itk n m l md , b d  j q l qi f t n alış, miş  hıw kilt r d . şul hıw d   s w m n n kilb th d yabalaqqa  w r ld m. Qurq w dan huştan ya ğanm n,   ul min  oş  harayğa alış kilg n (  11).*

“Bah edeki suyu  cmeye başladığımda, bizim elimizin şeklini alıp bana su getirdi. Bu sudan  cer  cmez garip bir baykuşa d n şt m. Korkudan bayılmışım ve o beni bu saraya getirmiş.”

2. *Ax,  n t p kitk nm n.  rn w  başılğas, yaralı ik n  ist n s qqan (BT 72).*

“Ah, unutmuşum. Acısını bastırınca yaralı hali aklımdan  ıkmış.”

3. — *Ant it p  yt m: B l alt n batşa qa nah nan  rlanğan (E 77).*

“— Yemin ederim ki: Bu altın kralın hazinesinden  alınmış.”

4. *İş kt  ast m. B t n  rd  k y m-hal m, b t n n m l r tuğiş p yata. Ast   şk  kilt r lg n (E 18).*

“Kıyıyı a tım. B t n kıyafetler, diğ r şeyler yerde dolaşıyor. Altı  st ne getirilmiş.”

5. *şul r w şs  g mh d l kt  baytaq y ş p taşlağanm n (S 14).*

“Bu şekilde, bir ok yılı kaygısızca yaşayıp ge irmişim.”

6. *Qayd n miş ! — B l d r ş in  — ul qağ d dan yahalğan (AL 99).*

“Nereden bileyim! — Bu doğruydu — o kağıttan yapılmış.”

7. *Yar sit n  kil p baştım. K ld j  şt n yoqa g na b d qaplağan (H  366).*

“Kıyı kenarına gelip adım attım. G l n y zeyini incecik bir buz tabakası kaplamış.”

-*GAn* eki yukarıda söz ettiğimiz işlevlerin yanı sıra görünüş işlevine de sahiptir. Bu bakımdan -*GAn* eki, sınır sonrası bakış açısı bildirir. Bu bakış açısına göre olayın kritik sınırı çoktan aşılmıştır. -*GAn* eki ile işaretlenen yüklemde verilen olay, kritik sınırın geçilmesinden sonraki bir evrede sunulduğu için söz konusu olay ‘olmuş’ yani gerçekleşmiş olarak kabul edilebilir. Aşağıda postterminal yani sınır sonrası bakış açısına sahip olan -*GAn* eki ile işaretlenmiş örneklere bakalım:

8. ...*Qapıl ul östäl aştında bäläkäs biyala qumta küreþ qaldı. Qumta eşendä — kümäs. Kümästëþ östönä mäk mënän matur itëp: “Minë aşap quy!” — tip yağılğan* (AL 12).

“...Aniden o masanın altındaki küçük cam kutuyu gördü. Kutunun içinde bir — kümes² vardı. Kümesin üstüne haşhaş ile güzelce işlenerek “Ye beni!” — diye yazılmış.”

9. — *Ös yıl indë bında bër balıq ta yuq.*
— *Ä nimä bar huq?*
— *Fenöl bar. Balıq bötönläygä qırıp bötörölgän* (KB 59).
“— Üç yıldır burada tek bir balık bile yok.
— Peki ne var?
— Fenol var. Balıklar tamamen yok edilmiş.”

10. *Mäqälä Xämmättëþ tirişliğı, hıqışmalılığı turanhında yağılğan* (HÄ 365).
“Makale, Hemmet’in gayreti ve kararlılığı hakkında yazılmış.”

11. *Qığ mayðan eşendä ütkän dä: “Min dä baxëtëmdë hınap qarayım älë, ni bulha la bulır” — tip sıratqa basqan* (YB 477).
“Kız meydan içine “Ben de şansımı deneyeyim bakalım, ne olacaksa olsun” diyerek sıraya girmiş.”

² **Kümes:** Yağ, süt ve yumurta ile yapılan bir ekmek

Bu ekin en tipik kullanım alanlarından biri de anlatım tabanı olarak kullanılmasıdır. Postterminal işleve sahip olan -*GAn* eki, tarihsel ve olay odaklı boyutları temsil eder. Yani anlatı metinlerinde hikayenin ilerlemesini sağlayan anlatım aracı olarak işlev görür. Özellikle tarihi olayları ve hikayelerde gerçekleşen olayları betimlemek için kullanılır (Johanson 2021a: 651-652). Başkurtçada -*GAn* ekinin anlatım tabanı olarak kullanımı, metinlerde sıkça karşımıza çıkar. Burada ikincil gösterimli Y noktasının referans alındığı göreceli öncelik söz konusudur. Bu ekin anlatı tabanı olarak kullanıldığı örnekleri aşağıda görebiliriz:

12. *İkənsə kōnōnä batşa kēşēlārē yulğa sıqqan. Tōñōn, yamğır aştına qalip, ular Xätip yaşägän awılğa barip etkän häm Xätiptiñ öyöndä qunırğa qalğan* (BÜ 79).

“Ertesi gün kralın adamları yola çıkmışlar. Gece, şiddetli yağmur altında, Hatip’in yaşadığı köye varmışlar ve geceyi Hatip’in evinde geçirmişler.”

13. *...Qart riza bulğan. Şunan tēgē taw xujahı taş artına inep yugalğan. Babay ultırıp uyğa galğan. Şunan huñ küp tä ütmäy, babay başın höykäp ultırğan taş qıymılday başlağan. Babay uyanıp kitkän dä, biländägi baltahın alıp, taşqa huqqan. Taş yarılıp kitkän. Taş işinän, tawdı yarıp, bik tađa bür yığıt kilip sıqqan* (YB 28).

“...Yaşlı adam razı olmuş. Sonra o dağın sahibi kayanın arkasına gidip kaybolmuş. İhtiyar oturup uykuya dalmış. Çok geçmeden, ihtiyarın başını yaslayıp oturduğu taş kımıldamaya başlamış. İhtiyar uyanmış, belindeki baltayı alıp taş vurmuş. Taş yarılmış. Taşın içinden, dağı yarıp çok güçlü bir adam çıkılmış.”

14. *Batşa qıdı indē unı hağınıwdan harğaynıp kirkän, ti.Ul köndärtöndär buyı yēgēt kitkän yaqtı küdätkän. Batşanı la, qıdın hōratıp, yōdätēp bōtōrgändär. ös kōn, ös tōn bargandan huñ, yēgēt kilēp etkän* (YB 467).

“Kral kızı, onu özlemekten solup gitmiş. O, günler ve geceler boyunca genç adamın gittiği yönü gözlemiş. Kral, kızının yerini öğrenmek için her yere haber salmış. Üç gün, üç gece gittikten sonra genç nihayet varmış.”

15. *Börön-börön zamanda bër bay yaşägän. Uniñ qatıñı bala tapmağan. Balaları bulmaw baydı bik børsögan. Bay bala tëlägän. Şuğa ul ikensä qatın alğan. Bıñıñı yarlı qıdı bulha la töşkä matur, eşkä uñğan qıd bulğan* (YB 467).

“Bir zamanlar çok eskiden bir zengin adam yaşarmış. Onun karısı çocuk doğuramamış. Çocuklarının olmaması zengin adamı çok endişelendirmiş. Zengi adam çocuk istemiş. Bu yüzden ikinci bir eş almış. Bu eş fakir bir ailenin kızı olsa da yüzü güzel ve işlerinde başarılı bir kızmış.”

4.1.3 -A/-y ině

Başkurtçada geçmiş zamanı ifade etmek için kullanılan birleşik yapılı birçok geçmiş zaman eki bulunmaktadır. Bunlardan sık olarak kullanılan -A/-y ině eki geçmiş zamanda bitmemiş (imperfekt) olayların ya da durumların gösterimi için kullanılır.

Başkurtçada, -A/-y ekleri ile ině ek fiilinin birleşimi, geçmiş zamanın bir formunu oluşturur. Berta'nın (2022: 311) belirttiği üzere, -A/-y ině geçmiş zaman işaretleyicisi, geçmişte henüz bitmemiş olayları ifade eden bir yapıdır. Johanson'un görünüş-zaman teorisi çerçevesinde bu ekin zaman işlevine baktığımızda, söz konusu olayın B noktası, konuşma anının gerisinde yani geçmişte yer almaktadır. Bu durumda, yüklem ifade ettiği olay, konuşma anına göre geçmiş bir zamanda belirli başlangıç ve bitiş noktaları arasında yani bir süreç aşamasında sunulmuş olur. -A/-y ině eki, Türkiye Türkçesinde biçimsel açıdan -(X)yordu ekini karşılar. İşlevsel açıdan ise -(X)yordu işaretleyicisi ile benzer bir kullanıma sahiptir. -(X)yordu eki tıpkı -A/-y ině işaretleyicisi gibi geçmişte bitmemiş olayları ifade eder. -A/-y ině ekinin zaman işlevini aşağıdaki örnekler üzerinden inceleyebiliriz:

1. *Şunı kürmänegëdmě?— tip hōrağan. Kōtōwsě: “— Bıñaw yaqqa bër yömğaq tägäräp kitöp bara ině”* (Ä 94).

““Bunu görmediniz mi?” diye sordu. Çoban: “ — Şu yöne doğru bir top yuvarlanıp gidiyordu.”

2. *Ä indë ul aşıq-böşöq tamaq yalgap aşxananan sığıwğa, Sabir, Xörmät; Şämsiä işäk aldında unı kötöp tōralar inë* (Ė 489).

“Ama şimdi aceleyle bir şeyler yiyip yemekhaneden çıktığında, Sabir, Hürmet ve Şemsi kapı önünde onu bekliyordu.”

3. *Ular bäläkäy saqtarında gël genä bërgä yöröyödär, bërgä uynayōdar inë* (Ä 197).

“Onlar çocukken her zaman yalnızca birlikte dolaşüyor, birlikte oynuyorlardı.”

4. *Bër nisä yıl sittä uqıp qaytqan Uyıldan Russa östa uq bëlä inë* (MU 52).

“Birkaç yıl yurt dışında okuyup geri dönen Uyıldan, Rusça'yı ustaca biliyordu.”

5. *BİNİ hiđōermäy eşlärgä tiriştİ ul, ämmä niq qığİqhİnganlİğİn hanhİğ ösqōnsōqtar mēnän hurlangan qara küđōärē bēldērēp tōra inë* (ĖB 32).

“Bunu fark ettirmeden yapmaya çalıştı ancak yoğun ilgisini, sayısız kıvılcımlarla parlayan kara gözleri ele veriyordu.”

6. *Änwär yügērēp haray tübähēnā mēndē: Qıđōdar tawİ öštōndä, tōndōñ qararığİ kügēn yalmap, đur-đur yalqİn tēldärē bēyēsä inë...* (HÄ 67).

“Enver, koşarak sarayın çatısına çıktı; Kızlar Dağı'nın üzerinde, gecenin karanlığı, göğü yutarcasına dev alevler karşılıklı dans ediyordu...”

Yukarıda *-A/-y inë* ekinin zaman işlevini ele aldık. Bu ek aynı zamanda görünüş işlevine de sahiptir. Bu ekin görünüş işlevini zaman işlevinden bağımsız olarak ele alamayız. Bu bağlamda *-A/-y inë* işaretleyicisi sınırlar-arası bakış açısı yansıtır ve odaklılık bildirmektedir. Bu bağlamda, olay başlangıç ve bitiş noktaları arasında sunulur, yani olay süreç aşamasında gözlemlenir. Birleşik yapılı *-A/-y inë* eki aynı zamanda odaklı sınırlar-arası bir bakış açısına sahiptir. *-A/-y inë* ekinin görünüş işlevini ele alalım:

7. — *Şulaymı ni? Bik döröş eşläganhěj, qaynağa. Atayım da, yuqqa kitä, tip børsöla ině* (MU 243).

“— Öyle mi? Çok doğru yapmışsın, kayınbirader. Babam da boşuna gidiyor, diye endişeleniyordu.”

8. — *Běr vaqıt min bıl arişlandı urmanda ösrattım. Uniñ täpäyenä ütkër sänskë qadalğaynı häm ul awırtıñıwdan hiğlana ině* (BÜ 9).

“— Ben bir keresinde bu aslanla ormanda karşılaştım. Onun patisine keskin bir diken batmıştı ve acıdan inliyordu.”

9. *Qalqan küleněj balıǵı la haman küđ aldında tóra älä. Balıqsılar unı qul yilimı mēnän tötalar ině* (HB 128).

“Kalkan gölünün balığı hala gözümün önünde duruyor. Balıkçılar onu el ağıyla tutuyorlardı.”

10. *Ä biğa tiklēm ēnā balıq tödlö hiwli tröpik diñgēđärdä gēnā yaşäy, tip isäpläyđär ině* (HB 87).

“Oysa buna kadar, iğne balığı sadece tuzlu suya sahip tropik denizlerde yaşıyor diye düşünülyordu.”

11. *Ul vaqıtta başqörttar qığıl balıqtı yä qarmaqlay törgaynılar, yä hibay haldaw mēnän törtälär ině* (HB 93).

“O zamanlar, Başkurtlar kızıl balığı ya oltayla yakalardı ya da at sırtında avlıyorlardı.”

12. *Unda qulına yügän tötöp, yalan ayaqlı bër malay başıp tóra ině* (BT 256).

“Orada, elinde yular tutan, yalınayak bir çocuk duruyordu.”

4.1.4 - *A/-y törgän ině*

Başkurtçada bir diğər birleşik yapılı geçmiş zaman işaretleyicisi *-A/-y törgän ině* ekidir. Yusupov (2013: 187), *-A/-y törgän ině* ekinin Tatarca da dahil olmak üzere birçok Kıpçak dilinde bulunduğunu ve bu ekin kısaltılmış formunun Tatarcanın ağızlarında yaygın olarak kullanıldığını belirtir. Bu bilgiler doğrultusunda, Başkurtçada bu ekin *-A/-y törgäyni* biçiminde kullanıldığını söyleyebiliriz.

A. Berta, bu ekin genel olarak geçmişte düzenli olarak tekrar eden eylemleri veya alışkanlıkları ifade etmek için kullanıldığını Tatarca üzerinden şu örnekle ifade eder; *Äkiyät-lär süyl-i tör-ğan i-dě* ‘X used to tell stories’ (2022: 312). Başkurtçada bulunan *-A/-y törgäyni* ekinin de benzer şekilde geçmişte tekrarlanan ve alışkanlık bildiren olayları göstermek için kullanıldığını ifade edebiliriz.

Zaman işlevi bağlamında incelediğimizde *-A/-y törgäyni* eki ile işaretlenen yüklemde, olayın B noktasının, K noktasından daha öncedir ve K noktasından önceki bir zaman diliminde “gerçekleşmekte olan” bir durumu ifade ettiğini belirtebiliriz. Yani, *-A/-y törgäyni* eki, bir olayın veya durumun geçmişte bir süre devam ettiğini gösterir. Bu zaman ilişkisine göre olayın bitiş sınırı aşılmamıştır.

Bu ekin formel karşılığı Türkiye Türkçesinde *-(X)rdX* biçimindedir. Zaman işlevi açısından ise *-(X)rdX* eki de *-A/-y törgäyni* gibi geçmişte gerçekleşmekte olan ve sıkça tekrar edilen olayları göstermek üzere kullanılır. Bu ekin zaman işlevini aşağıdaki örnekler üzerinden görebiliriz:

1. — *İşanmahañ, ana, Möxtär babaydan hõra. Yäyән küp bıl yatıwða. Möxtär babay әlěk ularõı kõn dä tõtä törgäyni* (BT 257).

“— İnanmıyorsan, işte Möhter dedeye sorabilirsin. Yılan burada çok bulunur. Möhter dede eskiden onları her gün yakalardı.”

2. *Ēlēģērāk tōn urtalarīnda ošōga oqšaš mōņ išetēlgēlāy tōrgaynī* (O 142).
“Eskiden gece yarılarında böyle bir melodi duyulurdu.”
3. *Ā gēl kilāsāk, matur tōrmōš turahīnda xīvallana tōrgaynī* (MU 238).
“Ama hep gelecekte güzel bir hayat hakkında hayallere dalardı.”
4. *Läkin tārān sōqōrđar hām urmandar ēšēndā yāšērēnēp alğan gitlēsīlar hīq qaršīlīq kūrhattēlār. Yīš qīna šulay đa bula tōrgaynī* (233 BE).
“Ancak derin çukurlarda ve ormanların içinde saklanan Nazi destekçileri çok direnç gösterdiler. Sık sık böyle olurdu.”

Yukarıda *-A/-y tōrgaynī* ekinin geçmişte alışkanlık ya da sıkça tekrar edilen olayların gösterimi için kullanıldığından söz etmiştik. Görünüş işlevine de sahip olan bu ekin, görünüş-zaman modeline göre geçmiş zamanda sınırlar-arası bir bakış açısına sahip olduğu söylenebilir. Bu bakış açısına göre olay başlangıç ve bitiş sınırları arasında gözlemlenebilir yani kritik sınır aşılmamıştır. *-A/-y tōrgaynī* eki *-A/-y inē* ekinden farklı olarak odaklılık bildirmez. Verilen örneklerde *-A/-y tōrgaynī* ekinin görünüş işlevine daha yakından göz atalım:

5. *Ōyđōņ qarāņģī mōyōšōnā yāšēnēp, bēräy nāmā bōrkānēp ultīra tōrgaynī* (Ē 67-68).
“Evin karanlık köşesine gizlenip, herhangi bir şey bürünüp otururdu.”
6. *Uçalīnan balīq zavōdī üđēnēņ yīllīq planīn bīna ošō küldān tōtōp tapšīrğan taban³ balīģī mēnān tultīra tōrgaynī* (HB 128)
“Uçalı balık fabrikası, kendisinin yıllık planını işte bu gölden tuttuğu taban balıkları ile doldururdu.”

³ **Taban:** Suyun bulunduğu yerlerde, göllerde, kamışlarda ve otların arasında yaşayan bir cins balık.

7. *Běđ hiñä nisämä yıldar xěđmät ittěk, běr yaqşılıq itmäněj. İkmäk halğanda quldarıbiđ yanıp bötä ině, köräk tä alıp birmäy törgaynıñ* (YB 416).
“Biz sana kaç yıl hizmet ettik, hiçbir iyilik yapmadın. Ekmek pişirirken ellerimiz yanıyordu, bize bir kürek bile vermezdin”
8. *Bäğzē vaqıtta başqörttar qarañğı tōndärēn kräsülägä yılğa yarına sıraqqa tōşöp unı haldaw mēnän tōrtöp ala tōrgaynı* (HB 93).
“Bazı zamanlarda Başkurtlar, karanlık gecelerde Krasiva nehrinin kenarına doğru inip onu zıpkınla yakalayıp çekiyordu.”
9. *Ėşē köndärđä kül sitēnä, hay ėrgä kilä tōrgaynı ul* (HB 128).
“Sıcak günlerde göl kenarına, sığ bir yere gelirdi.”
10. — *Běđđěj mäktäptä gěl “Muzıkağa, Frantsuz tēlēnä, kēr yıwıwğa ayırım tülärgä” tip yazıla tōrgaynı* (AL 80-81).
“— Bizim okulda hep “Müziğe, Fransız diline, temizliğe ekstra ödeme” diye yazılırdı.”

4.1.5 *-(X)r ině*

-(X)r ině eki Başkurtçada bulunan birleşik yapıllı eklerden bir diğeridir. Bu ek, diğer geçmiş zaman eklerinden farklı bir işleve sahiptir. Temel cümle işaretleyicisi *-(X)r ině* eki Başkurtçada, yaygın olarak kipsel işleve sahiptir. Yani bu ekin birincil işlevi kipsellik bildirmesidir. Buna göre geniş zaman (aorist) *-r* eki + *ině* ek fiili geçmişte gerçekleşmesi olası olan fakat gerçekleşmemiş bir olayı veya durumu ifade etmek üzere kullanılmaktadır (Berta 2022: 313). Yani gerekli şartlar sağlanırsa bu olayın gerçekleşmesinin mümkün olacağı ifade edilir. Örneğin; *Buldıra alham, min eşlär inēm* “Yapabilseydim yapardım” (Poppe 1962: 74). Bu tez çalışmasına eklerin kip işlevleri dahil edilmediğinden bu konuyu detaylı olarak ele almayacağız. Ancak konunun daha iyi anlaşılması açısından birkaç örnek verelim:

1. *Ägär baliqtarðñj teldärë bulha, ular kěşälärðëñ baliq törmöşö turahında yirtkiş xaywandarðan häm qoştar turahında bēlgändän dä adırağ bēlëwðärë turahında höylär inë* (HB 3).

“Eğer balıkların dilleri olsa, onlar insanların balık yaşamı hakkında yırtıcı hayvanlar ve kuşlar hakkında bildiklerinden daha az şey bildiklerini anlatırlardı.”

2. *Ėl-Zëruya tirähëndä — kěşë yaşämägän buşlıq adıqtülëk almağan bulha xälë möşköllänër inë* (E 87).

“Eğer Ziruya civarında — insanların yaşamadığı bu boş alanda yiyecek almamış olsa, durumu zorlaşırdı.”

3. *Tiðëräk äylänhä, köñ mēnän tōñ butalıp, Ay häm Qöyaş urıñı mēnän almaşınır inë...* (AL 50)

“Daha hızlı dönseydi, gece ile gündüz karışırdı, Ay ve Güneş yer değiştirirdi...”

4. — *Köñ dä kěşäl gēnä? Bıl mömkin tügël. Ular awırıp kitër inë* (AL 61).

“— Her gün sadece hamur mu? Bu mümkün değil. Onlar hastalanırdı.”

-(X)r inë ekinin, kip işlevinin yanı sıra nadir de olsa zaman işlevi olarak kullanıldığı durumlardan söz edilebilir. Burada olayın B noktası, K noktasından öncedir ve konuşma anına göre geçmişte gerçekleşmekte olan durumları ifade eder. Johanson'un görünüş-zaman modeline göre -(X)r inë ekinin görünüş işlevine baktığımızda, geçmiş zamanda sınırlar-arası bir bakış açısına sahip olduğunu söyleyebiliriz. Burada olay başlangıç ve bitiş sınırları arasında gözlemlenebilir yani kritik sınır aşılmamıştır.

Bu ek, Türkiye Türkçesinde -(X)rdX ekine karşılık gelir. -(X)rdX eki hem kipsellik bildirmesi bakımından hem de geçmiş zaman işlevi açısından -(X)r inë işaretleyicisi ile

benzerdir. *-(X)r ině* ekinin görünüş ve zaman işleviyle ilgili örneklerine yakından bakalım:

2. *Ağas ultirtıw eştarěn alıp barganda baliğ ösön adıq ta, yığala hıw da artır ině* (HB 125).

“Ağaç dikme çalışmaları başladığında hem balıklar için yem hem de nehirdeki su miktarı artardı.”

3. — *Hěđđəñ hüđđägěđ Yětərburtta uqıp yörögön saqtağı bër yөгəttě xätərlätä miñä, Zakönöv äfändě. Öštönä keyər keyemě yuq ině uniñ, küp vaqıt aslı-tuqlı yörör ině* (MU 238).

“— Sizin sözleriniz, St. Petersburg’da okurken tanıdığım bir genci hatırlatıyor bana, Bay Zakonov. Üzerinde düzgün kıyafetleri yoktu onun, çoğu zaman yırtık pırtık kıyafetlerle dolaşır.”

4.1.6 -*GAyni*

Başkurtçada geçmiş zaman işaretleyicilerinden bir diğeri *-GAyni* ekidir. Bu ekin daha eski formu *-GAN + ině* biçimindedir. Geçmişte bitmişliği ifade etmek için *-GAN* eki + terminallik bildiren *-i* ek fiili ile kurulan *-GAN ině* eki, Başkurtçada zaman içinde *-GAyni* biçimini almıştır (2022: 311-312, Yazıcı Ersoy 2022: 352). Bu ek temel cümlelerde geçmişte başka bir geçmiş zamana vurgu yapar. *-GAN ině* işaretleyicisi geçmiş zamanda bir noktada çoktan gerçekleşmiş bir olayı gösterir (Berta 2022: 311-312).

Johanson’un görünüş-zaman modeline göre bu ekin zamansal işlevine baktığımızda olayın B noktası, konuşma anından önceki bir zaman dilimindedir ve B noktası, ikincil gösterimli Y noktasında aşılmıştır. Buna göre Başkurtçada *-GAN* geçmiş zaman işaretleyicisi olayın kritik sınırının aşıldığını ifade ederken *-ině* ek fiili olayın B noktasını, geçmiş zaman diliminde aktarmaktadır.

-*GAyni* eki ile işaretlenen yüklemde verilen olayın geçmişte gerçekleşmiş olduğu yansıtılır. -*GAyni* eki formel açıdan Türkiye Türkçesinde -*mXştX* ekine karşılık gelmektedir. -*mXştX* eki, tıpkı -*GAyni* işaretleyicisi gibi zamansal açıdan geçmiş zamanda başka bir geçmiş zamana işaret eder. -*GAyni* ekinin zaman işlevini aşağıda verilen örnekler üzerinden inceleyelim:

1. *Bīna bīl hin mēngän Aqbuđat irēm Ular Batırđıñ atı inē. Üđē ülgäs tä, unı Şülgän urlağaynı* (Ä 308-309)
 “İşte bu senin bindiğin Akbuzat, eşim Ural Batır'ın atıydı. Kendisi öldükten sonra, onu Şülgen çalmıştı.”
2. *Ulandarıñ mēnän irēm yawğa kitkändä, min kilëndärēm mēnän üç ilēmdä qalğaynım* (Ä 308).
 “Oğullarımla kocam savaşa gittiğinde, ben gelinlerimle kendi ülkemde kalmıştım.”
3. *Kisä kistän ul Ömöğölsöm mēnän ösraşırğa hüđ quyışqaynı* (HÄ 222).
 “Dün akşam o, Ümmügülsüm ile buluşmak için sözleşmişti.”
4. *Bīnı ul ölö inäyēmdän ötöp alğaynı* (O 286).
 “Bunu o büyükannemden öğrenmişti.”

-*GAyni* ekinin zaman işlevi yanı sıra bir görünüş işlevi de bulunmaktadır. Johanson'un teorisine göre, -*GAyni* ekinin görünüş işlevine baktığımızda geçmiş zamanda postterminal yani sınır sonrası bir bakış açısına sahip olduğunu söyleyebiliriz. Sınır sonrası bakış açısında, ele alınan olayın kritik noktası zaten geçilmiştir. Bu, söz konusu olayın, kritik sınırın aşılmasını takip eden evrede gözlemlenebileceği anlamına gelir. Yani, -*GAyni* eki, bir olayın kritik sınırı aşıldıktan yani olay bittikten sonra devam eden süreçte gözlemlenmesine olanak sağlar. Örnekler üzerinden -*GAyni* ekine görünüş işlevine bakalım:

5. *Uyıldan, atahı qötölgöhöd bälägä yulıqqandı anlağan kēwēk, qalıp aǵarınıp, hōrani:*

— Tōlk... Tōlkōsura la bında tügēlmē ni?

— Ul kisä awılğa qaytqan.

— hı... ulay bulğas ni...

Lapşin dä işinlap bōrsōla başlaǵaynı indē (MU 180).

“Uyıldan, babasının kaçınılmaz bir belaya düştüğünü anlamış olsa gerek, birdenbire solgunlaşarak sordu:

— Tülk... Tülküsura burada değil mi?

— O dün köye döndü.

— Ah... öyleyse ne yapabiliriz ki...

Lapşin de şimdi gerçekten endişelenmeye başlamıştı.”

6. *Taḡ attı. Ānwār başqa yaş-ēlkēnsäk mēnän bērgä yügērēp Qıddar tawına barđı. Kisäǵē ambar urınında qara kümērđär gēnā öyölöp qayǵaynı (HÄ 68).*
“Şafak söktü. Enver diğer gençlerle birlikte Kızlar Dağı’na koşarak gitti. Dünkü ambar yerinde sadece kara kömür yığınları kalmıştı.”

7. *Bıl törmōşōm miñä bik oqşay häm miñä ul gümēr baqıy şulay dawam itēr hımaq töyölǵaynı (S 14).*

“Bu hayatım bana hep aynı ve ömrüm boyunca böyle devam edecek gibi gelmişti.”

8. — Tōlkōsura qayđa? – Tigän buldı.

— Ul atayım mēnän urmangä quna kitkäynē. İrtägü qaytırđar indē (MU 56).

““—Tülküsura nerede?” — dedi.

— O, babasıyla geceyi ormanda geçirmişti. Yarın hemen dönerler.”

4.1.7 -(y)Asak ině

Başkurtça'da yer alan -(y)Asak + ině işaretleyicisi, planlanmış bir olayın henüz gerçekleşmemiş olduğunu ifade etmek için kullanılır. Yani -(y)Asak ině ile işaretlenen yüklemde söz konusu eylem, geçmiş bir zaman diliminde gerçekleştirilmek istenmiş ancak bu eylem henüz gerçekleşmemiştir. Örneğin; *barasaq ině* ‘gidecekti’ (Berta 2022: 313).

Bu yapı zamansal açıdan geçmişte *öngörüsellik* (Prospektivität) bildirmektedir (Johanson 1994: 263). Öngörüsellik, bir olayın veya durumun gelecekteki olasılığını ve bu olasılığın zaman içindeki konumunu ifade eder (1994: 263).

-(y)Asak ině işaretleyicisinde, gerçekleşmesi tahmin edilen veya planlanan bir olay söz konusudur. Bu noktada basit yapılı -(y)Asak ekinde olduğu gibi bir zaman ilişkisine sahip olduğu düşünülse de burada daha karmaşık bir zaman ilişkisinden söz edilebilir. Johanson’un görünüş-zaman modeline göre öngörüsellik bildiren bir zaman ilişkisinde Y noktası, olayın gerçekleşeceği düşünülen B noktasından önce gelir ve bu B noktası da konuşmanın yapıldığı andan önce yer alır. Söz konusu olay, belirli bir zaman noktasında ikincil gösterimli Y noktası itibarıyla B noktasının sonrasını kapsayabilir yani olayın Y noktasından sonra gerçekleşeceği öngörülür (1994: 263-264).

Geçmiş zamanda öngörüsellik bildiren -(y)Asak ině işaretleyicisi Türkiye Türkçesinde biçimsel açıdan -(y)AcAKtX işaretleyicisine karşılık gelir. İşlevsel açıdan ele aldığımızda ise -(y)AcAKtX eki, -(y)Asak ině gibi geçmişte öngörüsellik bildirir. Buna göre olayın Belirleme noktası, konuşmanın yapıldığı andan önceki bir zamandır ve olması beklenen olayın Y noktasından sonra gerçekleşeceği öngörülmüştür. Örneklere bakalım:

1. *Aqtar arba ěđě měněn his řikhěđ urmanga kilěp iněsěk ině* (HÄ 257).

“Alt üst edilmiş araba izleriyle hiç şüphesiz ormana gidecekti.”

2. — *Poezd běnda arěw uq vaqět těrasaq ině* (Başk., Yazıcı Ersoy 2007: 248).

“Tren burada mola zamanı kadar duracaktı.”

SONUÇ

Bu çalışmanın öncelikli hedefi, Başkurtça'daki geçmiş zamanı ifade eden *-NĚ*, *-GAN* ve *-GAYNĚ* gibi işaretleyicilerin temel cümle yapılarında sahip olduğu zaman ve görünüş işlevlerini ele alarak betimsel bir çalışma ortaya koymaktı ve bu doğrultuda çalışmamızda şu sorulara yanıt bulmaya çalıştık;

1. Başkurtçada geçmiş zaman işaretleyicileri nelerdir?
2. Başkurtçada geçmiş zaman işaretleyicilerinin temel cümlelerdeki görünüş-zaman işlevleri nelerdir?
3. Başkurtçada geçmiş zaman işaretleyicileri Türkiye Türkçesindeki biçimsel ve işlevsel karşılıkları nelerdir?

Şu ana kadar hem Başkurtçada hem de Türkiye Türkçesinde dil bilimsel zaman üzerine yapılan mevcut çalışmalarda Başkurtça geçmiş zaman işaretleyicileri sadece kip ve zaman bağlamında ele alınmıştır. Ancak bu çalışma, geçmiş zaman işaretleyicilerinin görünüşsel değerlerine de odaklanarak, bu alanda ilk olma özelliği taşımaktadır. Bu açıdan, bu tez çalışması Türk dillerinin morfolojik ve işlevsel çeşitliliklerini kapsamlı bir şekilde araştıran dil bilimsel Türkoloji alanına önemli bir katkı sağlamaktadır.

Başkurtçada geçmiş zaman işaretleyicilerini görünüş-zaman modeline göre işlevlerini tespit etmeye çalıştık. Bu bağlamda *-NĚ* eki birincil öncekilik anlamında kullanılan bir geçmiş zaman işaretleyicisi olduğundan olayın B noktası K noktasından önceki bir zaman dilimindedir. Görünüş işlevi olarak terminal bakış açısı yani olayı doğrudan ve bütün olarak yansıtır.

Postterminal *-GAN* eki ise Başkurtçada temel cümlelerde sıkça yüklemleştirici olarak görev alır. Bu ek konuşma anına göre geçmişte gerçekleşen sonuçsal bir eylemi ifade eder. Buna göre olayın kendisinden çok, “sonucu” ön plandadır. Bu basit yapılı geçmiş zaman işaretleyicisi aynı zamanda kanıtsallık anlamı da taşır. *-GAN* geçmiş zaman eki, sınır

sonrası bakış açısı yansıtır. Buna göre olayın kritik sınırı aşılmış ve olay bu kritik sınır aşıldıktan sonraki bir süreçte sunulmuştur.

-*A ině* geçmiş zaman işaretleyicisi, zamansal açıdan *geçmişte bitmemişlik* (imperfekt) ifade eder (Berta 2022: 311). Buna göre olayın B noktası K noktasından önce yani konuşma anına göre geçmiş zaman diliminde gerçekleşir. Burada olay konuşma anına göre geçmişte, başlangıç ve bitiş sınırları içinde yansıtılır. Görünüş işlevi olarak geçmiş zamanda intraterminal yani sınırlar arası bakış açısı yansıtır.

Geçmişte sınırlar-arası bakış açısı bildiren diğer bir ek, *-A/-y tōrgan ině* işaretleyicisidir. *-A/-y tōrgan ině* eki, geçmişte alışkanlık (past participle) bildiren olay ya da durumların gösterimi için kullanılır (Berta 2022: 312). Ancak bu ek odaklılık bildirmez. Olay, konuşma anına göre geçmiş bir zamanda, belirli başlangıç ve bitiş noktaları arasında yani süreç aşamasında sunulur.

-(X)r ině eki ise yaygın olarak kipsel işlevde kullanılır ancak az da olsa geçmişte tekrar eden olayları ifade ettiği zaman işlevi de bulunmaktadır. Birleşik yapı *-r* eki + *ině* geçmişte gerçekleşmesi olası olan fakat gerçekleşmemiş bir olayı veya durumu ifade etmek üzere kullanılmaktadır (Berta 2022: 313). Kip işlevi haricinde bu ek, geçmişte sınırlar-arası bir bakış açısı ifade eder.

Başkurtçada birleşik yapı *-GAnyň* eki ise geçmişte başka bir geçmiş zaman ifade eder. Buna göre olayın B noktası, konuşma anından önceki bir zaman dilimindedir ve B noktası, ikincil gösterimli Y noktasında aşılmıştır (Johanson 1994: 262). *-GAnyň* ekinin görünüş işlevi olarak geçmiş zamanda sınır sonrası bakış bildirir.

Son olarak bir olayın veya eylemin geçmişte planlandığını ancak henüz gerçekleşmediğini göstermek için *-(y)Asak ině* işaretleyicisi kullanılır (Berta 2022: 313). Bu ek öngörüsellik bildirir yani gelecekteki olasılığını ve bu olasılığın zaman içindeki konumunu ifade etmektedir.

Bu çalışmada ele alınan geçmiş zaman işaretleyicileri yalnızca standart Başkurtçada bulunan ekleri kapsar, Başkurtçanın ağızlarındaki biçimler dahil edilmemiştir. Bununla birlikte eklerin yalnızca görünüş-zaman işlevlerine değinilmiştir.

Bu tez alışması, Başkurtçadaki geçmiş zaman işaretleyicilerini görünüş-zaman teorisi perspektifinden inceleyerek, bu işaretleyicilerin hem görünüş hem de zaman açısından işlevlerini aydınlatmaktadır. Çalışmanın, Başkurtça zerine gelecekte yapılacak bilimsel çalışmalara rehberlik etmesi, aynı zamanda diğer Türk dillerine ilişkin araştırmalara, çevirilere ve görünüş-zaman ilişkisini inceleyen dil bilimsel çalışmalara katkı sunacağı beklentisi içindeyiz.

KAYNAKÇA

- Abdullin, Y. (1992). Çözülmemiş Düğümler, Tatar Başkurt Meselesi Hakkında. Mustafa Öner (Çev.). *Türk Dünyası Araştırmaları*. 76. 95-107.
- Arat, R. R. (1953). Türk Şivelerinin Tasnifi. *Journal of Turkology*. 10 (0). 59-138.
- Aslan Demir, S. (2016). Görünüş Kategorisi: Türkmençe Örneği. Ankara: Grafiker.
- Atalay, B. (1985). *Kaşgarlı Mahmud. Divan-ü lügati't Türk Tercümesi*. C.1. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Aydemir, İ. A. (2010). *Türkçede Zaman ve Görünüş Sistemi*. Ankara: Grafiker Yayınları.
- Benzing, J. (1995). *Başkurt Türkçesi*. (Çev. Mustafa Argunşah). *Türk Dünyası Araştırmaları*.
- Berta, A. (2022). Tatar and Bashkir. In: Eva Á. Csató and Lars Johanson (Ed.). *The Turkic Languages (Second Edition)*. London-New York: Routledge. 303-319.
- Biner, İ. (2014). *Başkurt Dili Grameri*. İstanbul: Avrasya Enstitüsü Yayınları.
- Comrie, B. (1976). *Aspect: An Introduction to the Study of Verbal Aspect and Related Problems*. (Cambridge Textbooks in Linguistics). Cambridge: Cambridge University Press.
- Comrie, B. (1985). *Tense* (Cambridge Textbooks in Linguistics). Cambridge: Cambridge University Press.
- Csató, É Á., Johanson, L. (2021). On the Turkish mnemonic past: An evidential category. In: Zimonyi, István. (Ed.). *Altaic and Chaghatay Lectures*. Szeged: University of Szeged. 255-262.
- Demir, B. (2002). Türkler. *Başkurdistan: Tarihi, Nüfusu, Etnopolitik Durumu ve Millî Gelişmeler*. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları. 20. 126-140.
- Dilaçar, A. (1974). Türk Fiilinde “Kılınış”la “Görünüş” ve Dilbilgisi Kitaplarımız. *TürkDili Araştırmaları Yıllığı-Belleten*.
- Golden, P. B. (2012). *Türk Halkları Tarihine Giriş*. Osman Karatay (Çev.). Ankara: Ötüken Yayınları. 273-408.
- Greed, T. (2009). *Evidentiality in Tatar*. Secondary MA for General Linguistics University of Helsinki.
- Ilishev, İ. G. (2002). Türkler. *Sovyetler Birliği'nden Sonra Başkurdistan ve Rusya*. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları. 20. 112-1126.

- Johanson, L. (1994). Türkeitürkische Aspektotempora. *Tense Systems in European Languages*. Thierroff R. ve Ballweg J. (Ed.). Max Niemeyer Verlag, Tübingen.
- Johanson (2000a) “Linguistic convergence in the Volga area”. Gilbers, Dicky G., John Nerbonne/ John Schaecken (Ed.): *Languages in Contact*. (Studies in Slavic and General Linguistics.). Amsterdam/Atlanta: Rodopi.
- Johanson, L. (2000b). Viewpoint operators in European languages. O. Dahl (Ed.). *Tense and Aspect in the Languages of Europe*. Berlin & New York: Mouton de Gruyter. 27-187.
- Johanson, L. (2009). Bashkir. In: Brown K. and Ogilvie S. (Eds.). *Concise Encyclopedia of Languages of the World*. Cambridge: Elsevier.
- Johanson, L. (2016). *Türkçede Görünüş*. Nurettin Demir (Çev.). Ankara: Grafiker Yayınları.
- Johanson, L (2021a). *Turkic*. New York: Cambridge University Press.
- Johanson, L. (2021b). The Structure of Turkic. Johanson and Csató (Eds.). *Turkic*. New York: Cambridge University Press. 30-66.
- Johanson, L., Csató, E. A. (Eds.). (2022). *The Turkic Languages (Second Edition)*. London/New York: Routledge.
- Kamalov, İ. (2008). *Tarihten Bugüne Başkurtlar, Tarih, Dil ve Kültür Üzerine İncelemeler*. (Haz. A. Melek Özyetkin, A. Merthan Dünder, İlyas Kamalov). İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Kornfilt, J. (1997). *Turkish*. London, New York: Routledge TJ International Limited.
- Özbay, F. (2013). Geçmişten Günümüze Başkurdistan Cumhuriyeti. *Yeni Türkiye*. 54. 2031-2046.
- Özşahin, M. (2017). *Başkurt Türkçesi Sözlüğü*. Ankara: TDK Yayınları.
- Öztekten, Ö. (2008). “Tatar-Başkurt Meselesi” ve Başkurtça. *Tarihten Bugüne Başkurtlar, Tarih, Dil ve Kültür Üzerine İncelemeler*. (Haz. A. Melek Özyetkin, A. Merthan Dünder, İlyas Kamalov). İstanbul: Ötüken Neşriyat. 70-92.
- Poppe, N. (1962). *Bashkir Manual: Descriptive Grammar and Texts with A Bashkir-English Glossary*, Netherlands: Indiana University, Bloomington.
- Rásonyi, L. (1993). *Tarihte Türklük*. Ankara: TKAE Yayınları.
- Reichenbach, H. (1947). The tenses of verbs. Time: From Concept to Narrative Construct: a Reader. In: *Elements of Symbolic Logic*.

- Rudenko, Ş. İ. (2001). *Başkırtlar*. Roza İklil Kurban (Çev.). Konya: Kömen Yayınları.
- Schönig, C. (1999). The internal division of Modern Turkic and its historical implications. In: *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hung.*
- Şahin, L. (2008). Tatar-Başkırt İlişkileri: Sorunlar Gerçek mi, Yapay mı?. *Tarihten Bugüne Başkırtlar, Tarih, Dil ve Kültür Üzerine İncelemeler*. (Haz. A. Melek Özyetkin, A. Merthan Dünder, İlyas Kamalov). İstanbul: Ötüken Neşriyat. 50-70.
- Şeşen, R. (2020). *İbn Fadlan Seyahatnamesi ve Ekleri*. İstanbul: Yeditepe Yayınevi.
- Smith, S. C. (1997). *The Parameter of Aspect: Dordrecht*. Kluwer Akademik Yayınları.
- Tekin, T., Ölmez, M. (1999). *Türk Dillerine Giriş*. İstanbul: Simurg.
- Tikeyev, F. S. (2013). *Başkırskö Yazıköznanië: Stanövlënië i İstöriya Razvitiya (1900-1950)*. Ufa: Gilem.
- Togan, Z. V. (1982). *Oğuz Destanı. Reşideddin Oğuznamesi, Tercüme ve Tahlili*. İstanbul: Kayı Yayınları.
- Togan, Z. V. (2020). *Başkırtların Tarihi. Bütün Eserleri 3*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Topsakal, İ., Şahin L. vd., (2015). *Rusya'daki Türkler*. İstanbul: Eskişehir Valiliği.
- Yazıcı-Ersoy, H. (2022). *Başkırt Türkçesi Grameri*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Yazıcı-Ersoy, H. (2007). *Başkırt Türkçesinde Kip*. Yayınlanmamış Doktora Tezi. Ankara: Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı.
- Yuldaşev, A. A. (1997). "Başkırskiy Yazık". *Tyurkskiye Yazıki*. V.N. Yartseva (Eds.). İzdatelskiy Dom Kırgızstan.
- Yusupov, F. (2013). Tatar Dili Şivelerindeki Birleşik Geçmiş Zaman Biçimleri. *Türk Dil, Edebiyat ve Halkbilimi Araştırmaları Dergisi*. 1(2). 174-205.
- Zeynelov, F. (1981). *Türkolojinin Esasları*. Bakü: Maarif Yayıncılık 224-225.

İnternet Kaynakları

- 07.05.2023 tarihinde <http://www.statdata.ru> adresinden erişildi.
- Ethnologue: Languages of the World. 07.05.2023 tarihinde <https://www.ethnologue.com/language/bak> adresinden erişildi.

TARANAN ESERLER ve KISALTMALARI

- AL** Lewis, C. (1997). Alisa Möfjizälär İlëndä. (akt. Ähmädieva Aygöl). Ufa: Başqörtöstan Kitap Nəşriätë.
- BÖ** M. Yäşär, Q. (2019). Balalar Ösön 40 Xädis Xikäyättärë. Fatıma Yanbaëva. (Çev.). Ufa: Başqörtöstan Kitap Nəşriätë.
- BT** Xajin B. H., Vildanöv Ä. X. (2004). Başqört tälë 5- Rus mäktäptärënëñ 5-cë klası ösön Başqört tälë uqıw däreślëgë. Ufa: Kitap Nəşriätë.
- Ä** Aslayev T. X., Atnafolova S. V. (1996). Äkiättär- 3-4 sinıftarða klastan tış uqıw ösön. Ufa: Başqörtöstan Kitap Nəşriätë.
- E** Hauff, V. (2015). Äkiättär (akt. Färzänä Aqbulatova). Ufa: İnëş Nəşriätë.
- ÄT** Hans Xristnan, A. (2015). Äkiättär hem Tarixtar. Guzel Sitdıqova (Çev.). Ufa: İnëş.
- F** <https://gtrk.tv/heberzer/320352-bashkort-aty-zakonlashtyryldy-festivale-halyk-ara-status-aldy>
- ĞB** Büläkov, D. (1994). Ğümër Bër Gënë. Ufa: Başqörtöstan Kitap Nəşriätë.
- HÄ** Löqmanöv Ğ. (2013). Haylanma Äşärðär. Ufa: Matbuğat Dönyahı Nəşriätë.
- HB** Nafiqöv Ş. (1997). Hıw Buyında Balıqsı – Balıqtar Xaqında Kitap. Ufa: Başqörtöstan Kitap Nəşriätë.
- Ė** Zäynäb, B. (1977). Emëş. Ufa: Başqörtöstan Kitap Nəşriätë.
- MU** Musin N. (1976). Mängälék Urman. Ufa: Başqörtöstan Kitap Nəşriätë.
- O** Kärım M. (1981). ÖðN Öðağ bala sağ. Ufa: Başqörtöstan Kitap Nəşriätë.
- S** (1983). Säyähätse Sinbad Turahında Äkiät. Färit, İsängolov (Çev.). Ufa: Başqörtöstan Kitap Nəşriätë.

YB Zarirov, N. (1990). Yäşägän Ti, Batırđar, Bařkört Halık Äkiättäre. Ufa: Başqörtöstan Kitap Näřriätë.

EK 1. ORJİNALLİK RAPORU

	HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ	Doküman Kodu Form No.	FRM-YL-15
		Yayın Tarihi Date of Pub.	04.12.2023
	FRM-YL-15 Yüksek Lisans Tezi Orijinallik Raporu <i>Master's Thesis Dissertation Originality Report</i>	Revizyon No Rev. No.	02
		Revizyon Tarihi Rev. Date	25.01.2024

HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ ÇAĞDAŞ TÜRK LEHÇELERİ VE EDEBİYATLARI ANABİLİM DALI BAŞKANLIĞINA	
Tarih: 05/02/2024	
Tez Başlığı: BAŞKURTÇADA GEÇMİŞ ZAMAN KATEGORİSİ	
Yukarıda başlığı verilen tezin a) Kapak sayfası, b) Giriş, c) Ana bölümler ve d) Sonuç kısımlarından oluşan toplam 57 sayfalık kısmına ilişkin, 05/02/2004 tarihinde şahsım/tez danışmanım tarafından Turnitin adlı intihal tespit programından aşağıda işaretlenmiş filtrelemeler uygulanarak alınmış olan orijinallik raporuna göre, tezin benzerlik oranı % 1'dir.	
Uygulanan filtrelemeler*:	
<ol style="list-style-type: none"> ☒ Kabul/Onay ve Bildirim sayfaları hariç ☒ Kaynakça hariç ☒ Alıntılar hariç ☐ Alıntılar dâhil ☒ 5 kelimedenden daha az örtüşme içeren metin kısımları hariç 	
Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Çalışması Orijinallik Raporu Alınması ve Kullanılması Uygulama Esasları'nı inceledim ve bu Uygulama Esasları'nda belirtilen azami benzerlik oranlarına göre tezin herhangi bir intihal içermediğini; aksinin tespit edileceği muhtemel durumlarda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim.	
Gereğini saygılarımla arz ederim.	
Ad-Soyad/İmza	

Öğrenci Bilgileri	Ad-Soyad	Adile Nihan Duman
	Öğrenci No	N20235570
	Enstitü Anabilim Dalı	Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları
	Programı	Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları-Tezli Yüksek Lisans

DANIŞMAN ONAYI

UYGUNDUR.
(Unvan, Ad Soyad, İmza)

* Tez **Almanca** veya **Fransızca** yazılıyor ise bu kısımda tez başlığı **Tez Yazım Dilinde** yazılmalıdır.

**Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Çalışması Orijinallik Raporu Alınması ve Kullanılması Uygulama Esasları İkinci bölüm madde (4)/3'te de belirtildiği üzere: Kaynakça hariç, Alıntılar hariç/dahil, 5 kelimedenden daha az örtüşme içeren metin kısımları hariç (Limit match size to 5 words) filtreleme yapılmalıdır.

	HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ	Doküman Kodu Form No.	FRM-YL-15
		Yayın Tarihi Date of Pub.	04.12.2023
	FRM-YL-15 Yüksek Lisans Tezi Orijinallik Raporu <i>Master's Thesis Dissertation Originality Report</i>	Revizyon No Rev. No.	02
		Revizyon Tarihi Rev. Date	25.01.2024

TO HACETTEPE UNIVERSITY
GRADUATE SCHOOL OF SOCIAL SCIENCES
DEPARTMENT OF MODERN TURKIC LANGUAGES AND LITERATURES

Date: 05/02/2024

Thesis Title (In English): Past Tense Category in Bashkir

According to the originality report obtained by myself/my thesis advisor by using the Turnitin plagiarism detection software and by applying the filtering options checked below on 05/02/2024 for the total of 57 pages including the a) Title Page, b) Introduction, c) Main Chapters, and d) Conclusion sections of my thesis entitled above, the similarity index of my thesis is 1 %.

Filtering options applied**:

1. Approval and Declaration sections excluded
2. References cited excluded
3. Quotes excluded
4. Quotes included
5. Match size up to 5 words excluded

I hereby declare that I have carefully read Hacettepe University Graduate School of Social Sciences Guidelines for Obtaining and Using Thesis Originality Reports that according to the maximum similarity index values specified in the Guidelines, my thesis does not include any form of plagiarism; that in any future detection of possible infringement of the regulations I accept all legal responsibility; and that all the information I have provided is correct to the best of my knowledge.

Kindly submitted for the necessary actions.

Name-Surname/Signature

Student Information	Name-Surname	Adile Nihan Duman
	Student Number	N20235570
	Department	Modern Turkic Languages and Literatures
	Programme	Modern Turkic Languages and Literatures- Masters Degree

SUPERVISOR'S APPROVAL

APPROVED
(Title, Name and Surname, Signature)

EK 2. ETİK KURUL MUAFİYET FORMU

	HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ	Doküman Kodu Form No.	FRM-YL-09
		Yayın Tarihi Date of Pub.	22.11.2023
	FRM-YL-09 Yüksek Lisans Tezi Etik Kurul Muafiyeti Formu <i>Ethics Board Form for Master's Thesis</i>	Revizyon No Rev. No.	02
		Revizyon Tarihi Rev.Date	25.01.2024

HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ ÇAĞDAŞ TÜRK LEHÇELERİ VE EDEBİYATLARI ANABİLİM DALI BAŞKANLIĞINA	
Tarih: 06/02/2024	
Tez Başlığı (Türkçe): BAŞKURTÇADA GEÇMİŞ ZAMAN KATEGORİSİ	
Yukarıda başlığı verilen tez çalışmam:	
<ol style="list-style-type: none"> 1. İnsan ve hayvan üzerinde deney niteliği taşımamaktadır. 2. Biyolojik materyal (kan, idrar vb. biyolojik sıvılar ve numuneler) kullanılmasını gerektirmemektedir. 3. Beden bütünlüğüne veya ruh sağlığına müdahale içermemektedir. 4. Anket, ölçek (test), mülakat, odak grup çalışması, gözlem, deney, görüşme gibi teknikler kullanılarak katılımcılardan veri toplanmasını gerektiren nitel ya da nicel yaklaşımlarla yürütülen araştırma niteliğinde değildir. 5. Diğer kişi ve kurumlardan temin edilen veri kullanımını (kitap, belge vs.) gerektirmektedir. Ancak bu kullanım, diğer kişi ve kurumların izin verdiği ölçüde Kişisel Bilgilerin Korunması Kanuna riayet edilerek gerçekleştirilecektir. 	
Hacettepe Üniversitesi Etik Kurullarının Yönergelerini inceledim ve bunlara göre çalışmamın yürütülebilmesi için herhangi bir Etik Kuruldan izin alınmasına gerek olmadığını; aksi durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim.	
Gereğini saygılarımla arz ederim.	
Ad-Soyad/İmza	

Öğrenci Bilgileri	Ad-Soyad	Adile Nihan Duman
	Öğrenci No	N20235570
	Enstitü Anabilim Dalı	Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları
	Programı	Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları-Tezli Yüksek Lisans

DANIŞMAN ONAYI

UYGUNDUR.
(Unvan, Ad Soyad, İmza)

* Tez **Almanca** veya **Fransızca** yazılıyor ise bu kısımda tez başlığı **Tez Yazım Dilinde** yazılmalıdır.

	HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ	Doküman Kodu <i>Form No.</i>	FRM-YL-09
		Yayın Tarihi <i>Date of Pub.</i>	22.11.2023
	FRM-YL-09 Yüksek Lisans Tezi Etik Kurul Muafiyeti Formu <i>Ethics Board Form for Master's Thesis</i>	Revizyon No <i>Rev. No.</i>	02
		Revizyon Tarihi <i>Rev.Date</i>	25.01.2024

HACETTEPE UNIVERSITY GRADUATE SCHOOL OF SOCIAL SCIENCES DEPARTMENT OF MODERN TURKIC LANGUAGES AND LITERATURES	
Date: 06/02/2024	
Thesis Title (In English): Past Tense Category in Bashkir	
My thesis work with the title given above:	
<ol style="list-style-type: none"> Does not perform experimentation on people or animals. Does not necessitate the use of biological material (blood, urine, biological fluids and samples, etc.). Does not involve any interference of the body's integrity. Is not a research conducted with qualitative or quantitative approaches that require data collection from the participants by using techniques such as survey, scale (test), interview, focus group work, observation, experiment, interview. Requires the use of data (books, documents, etc.) obtained from other people and institutions. However, this use will be carried out in accordance with the Personal Information Protection Law to the extent permitted by other persons and institutions. 	
I hereby declare that I reviewed the Directives of Ethics Boards of Hacettepe University and in regard to these directives it is not necessary to obtain permission from any Ethics Board in order to carry out my thesis study; I accept all legal responsibilities that may arise in any infringement of the directives and that the information I have given above is correct.	
I respectfully submit this for approval.	
Name-Surname/Signature	

Student Information	Name-Surname	Adile Nihan Duman
	Student Number	N20235570
	Department	Modern Turkic Languages and Literatures
	Programme	Modern Turkic Languages and Literatures- Masters Degree

SUPERVISOR'S APPROVAL

APPROVED
(Title, Name Surname, Signature)